

JOLANTA WASILEWSKA

OPRAWY INKUNABUŁÓW (WYDRUKOWANYCH W WENECJI) ZNAJDUJĄCYCH SIĘ W ZBIORACH BIBLIOTEKI UNIwersyteckiej KUL

Od początku swego istnienia Biblioteka Uniwersytecka KUL gromadzi inkunabuły. Pod koniec lat siedemdziesiątych było ich 131 i zbiór ten został opracowany w 1978 r. przez Marię Kunowską, a następnie opublikowany w czasopiśmie ABMK¹. Obecnie (tzn. w 1999 r.) zbiór liczy 137 inkunabułów.

W księgozbiorze Biblioteki KUL znajdują się inkunabuły w większości pochodzące z drukarni zagranicznych; tylko kilka jest produkcji rodzimej. Przeważają inkunabuły wykonane przez typografów niemieckich, głównie z Kolonii, Lipska, Strassburga i Norymbergi.

Średniowieczną Polskę łączyły z Niemcami ożywione kontakty handlowe i kulturalne, od nich też napływały do naszego kraju liczne wydania Pisma świętego, druków filozoficznych, teologicznych, zwłaszcza pism Ojców Kościoła. Natomiast z drukarni włoskich, zwłaszcza z Wenecji, pochodzi największa ilość wydań dzieł autorów klasycznych.

Oprawy tych ksiąg dotychczas nie zostały opracowane. W niniejszym artykule zostaną omówione oprawy 29 inkunabułów wydrukowanych w Wenecji tzn. zidentyfikowano materiały, użyte do opraw (rodzaj skóry, i jeżeli było to możliwe, gatunek drzewa; także tektura i wyklejki) oraz zinterpretowano ornamentykę, zastosowaną na poszczególnych oprawach.

Po uporządkowaniu otrzymanych informacji powstał katalog opraw, który posłużył do przeprowadzenia analiz porównawczych z oprawami znajdującymi się w innych bibliotekach, a w efekcie do bardziej precyzyjnego określenia czasu powstania poszczególnych opraw, wskazania kraju, z którego mogą one pochodzić, ośrodka, w którym zostały wykonane oprawy, a nawet do przypisania ich konkretnym warsztatom.

¹ M. Kunowska, *Katalog inkunabułów Biblioteki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 36 (1978) s. 105-142.

Kapitałnym uzupełnieniem dostępnej literatury przedmiotu było wyszukiwanie i interpretacja informacji źródłowych, zawartych w samych badanych księgach: chodzi tu o dane bibliograficzne, rękopiśmienne zapiski, odciski pieczęci, ekslibrisy i supereklibrisy, noty proveniencyjne itp. Ważnym źródłem dodatkowych informacji stały się rękopiśmienne fragmenty pergaminowych kart, stosowanych w procesie oprawy jako wyklejki.

Kompleksowe wykorzystanie danych źródłowych, w połączeniu z informacjami z dostępnej literatury, pozwoliło na przeprowadzenie próby datowania i określenia miejsc pochodzenia opraw inkunabułów, stanowiących przedmiot tego artykułu.

*

Style w oprawach przejawiają pewną predylekcję do specjalnych rodzajów ornamentów, kompozycji i technik. Na przykład na oprawach z XV w. wyróżnić można dekorowanie pasów bordiur przez wielokrotne odbicie obok siebie tego samego tłoka². Pod koniec XV w. występują już także wyraźne narodowe cechy w ornamentyce³.

Każdy okres przynosi na oprawach nowe elementy dekoracyjne. Introligatorzy – szczególnie francuscy – przodowali w wynajdywaniu nowych wzorów i sposobów ozdabiania opraw. W epoce Renesansu ornamentyka, podobnie jak metody techniczne, została przejęta z opraw Bliskiego Wschodu; pojawiają się motywy wstęgowe, tłoczenia złotem, barwienie skóry, intarsja⁴. Począwszy od XVII w. uwaga introligatorów zaczyna się coraz bardziej kierować w stronę dekoracji grzbietów, a nawet – tylko grzbietów⁵.

W XVIII w., idąc za ogólną modą zamiłowania do koronek (przejawiającą się nie tylko w szczegółach stroju, ale i we wzorach tkanin), komponowano tłoki koronkowe do tłoczenia złotem⁶. Nie można jednak mówić o jednolitej tendencji w dekoracji opraw we wszystkich epokach; na przykład za czasów Ludwika XIV obok opraw bogato zdobionych powstawały tzw. oprawy jansenistyczne: doskonale technicznie opracowana ciemna skóra była prawie zupełnie pozbawiona dekoracji⁷.

² *Encyklopedia wiedzy o książce*, pod red. A. Birkenmajera, B. Kocowskiego, J. Trznadłowski, Wrocław-Warszawa-Kraków 1971, szp. 1743.

³ Zob. na ten temat pracę magisterską Jolanty Wasilewskiej, *Oprawy inkunabułów (wydrukowanych w Wenecji) w zbiorach BU KUL*, Lublin 1997; rozdział III.

⁴ *Encyklopedia wiedzy o książce*, szp. 1711.

⁵ M. Jarosławiecka-Gąsiorowska, M. Wierzbicki, *Oprawy artystyczne XIII-XVIII w. w zbiorach Czartoryskich w Krakowie*, Kraków 1952, s. 8.

⁶ G. D. Hobson, *Les reliures a la fanfare*, Amsterdam 1970, s. 27.

⁷ Na tak ascetyczny wygląd oprawy miały wpływ surowe założenia ruchu religijnego jansenistów. Zob. S. Dahl, *Dzieje książki*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, s. 238.

Nowości z zakresu ornamentyki i kompozycji opraw introligatorzy przejmowali nie tylko z dekoracji kart tytułowych dzieł oprawianych, winietek, inicjałów, finalików oraz rozprzestrzeniających się wzorników, wydawanych dla złotników, snycerzy, koronkarzy czy hafciarzy, ale też katalogów wydawanych specjalnie dla introligatorów⁸.

Należy wspomnieć, że duży wpływ na inwencję twórczą introligatorów miało malarstwo, rzeźba czy dekoracja architektoniczna danej epoki.

Hipotezę, gdzie i kiedy dana oprawa została wykonana, można postawić w oparciu o następujące informacje:

- materiał i narzędzia, których użyto do oprawy,
- ornamentyka,
- znaki proveniencyjne (pieczęcie i ekslibrisy)⁹.

Stosując się do założeń, które mogą mieć wpływ na datowanie oprawy oraz na wskazanie kraju, ośrodka czy warsztatu, gdzie oprawa mogła powstać spośród wszystkich omawianych inkunabułów wydzielić można trzy grupy:

1. Oprawy najstarsze – druga połowa XV w. i początek XVI w.
 - a. oprawa w półskórek
 - b. oprawa z odciskiem wzoru owocu granatu
 - c. oprawa z użyciem drobnych stempli i linii
 - d. oprawa z motywem sznurowym
2. Oprawy od XVI do XVIII w.
 - a. oprawa radełkowa
 - b. oprawy ze zdobionymi grzbietami
3. Oprawy z XIX i XX w.

1. OPRAWY NAJSTARSZE

a. oprawa w półskórek

Niewątpliwie do najstarszych prezentowanych tu opraw należy zaliczyć inkunabuły oprawione w deski i w półskórek. Są to oprawy tzw. mnisze lub klasztorne, często stosowane do rękopisów, a później do inkunabułów. Jak sama nazwa wskazuje wykonywano je w warsztatach klasztornych, które wówczas były głównymi producentami książek. Trudno jest mówić o stylu tych

⁸ Tamże, s. 132.

⁹ „Zapiski własnościowe, zebrane z faktycznie istniejących egzemplarzy książek, mają wielką wartość do śledzenia wędrówek książki, a co za tym idzie dla wykrywania związków łączących Polskę z ośrodkami zagranicznymi”, B. K o c o w s k i, *Zadania i metody badań proveniencyjnych w zakresie starych druków*, „Przegląd Biblioteczny”, 19 (1951) s. 74.

opraw; były tak różne, jak różne były wykonujące je warsztaty i tworzący je introligatorzy¹⁰. Rozpowszechniły się w okresie późnego średniowiecza¹¹.

Z trzech inkunabułów, oprawionych w półskórek z drewnianymi okładzinami, za najstarszą można uznać oprawę inkunabułu o sygnaturze XV. 13, kat. poz. 19 (il. 26) wydrukowanego w 1486 r. Po obu stronach skórzanej okładziny wryto tęnym narzędziem (strychulcem) podwójną linią prostokątne obramowanie; pola tych prostokątów przedzielono w połowie, również linią podwójną. Podobną dekorację oprawy z 1457 r. znajdujemy na Biblii Płockiej¹². Inkunabuł zapina się na jedną klamrę, rozwiązanie takiego zamknięcia stosowano przy małych formatach. Uchwyt znajduje się na górnej okładzinie, a zapinka przyczepiona jest do dolnej. Jest to istotne rozróżnienie, gdyż wskazuje, że oprawa mogła powstać w Europie południowej¹³. Można również postawić hipotezę, że oprawa ta mogła być wykonana w ośrodku krakowskim lub wrocławskim (oba ośrodki były pod silnymi wpływami idącymi z Europy południowej). Za pochodzeniem polskim oprawy przemawia fakt, że w Polsce w XV i XVI w. zdobiono metalowe części klamer¹⁴. Ozdobami były ornamenty kwiatowe, pojedyncze litery, lub całe wyrazy. W tym przypadku mamy litery *IHS*, potraktowane bardzo dekoracyjnie, z pasem roślinnym po jednej stronie. Nie rozstrzygając o miejscu powstania tej oprawy, z dużym prawdopodobieństwem można stwierdzić, że pochodzi ona z końca XV w.

Z tego samego okresu pochodzi oprawa w półskórek inkunabułu o sygnaturze XV. 46, kat. poz. 20 (il. 27), wydrukowanego w 1490 r. Jest to oprawa pochodząca niewątpliwie z kręgu o silnych wpływach niemieckich (lub wręcz niemiecka). Wskazują na to: użycie do oprawy jasnej, świńskiej skóry i ślepo wytłoczony wzór owocu granatu (często stosowany w XV w. na terenie Niemiec i w krajach sąsiednich)¹⁵.

Z dużą pewnością można stwierdzić, że oprawa inkunabułu o sygnaturze XV. 200adl, kat. poz. 21 (il. 28 i 29), wydrukowanego w 1493 r., ma silny związek z typem oprawy czeskiej, a być może powstała nawet na terenie

¹⁰ „Przeciętny typ stanowiła oprawa solidnej roboty, usztywniona deskami, pokryta w całości lub do połowy skórą niezdobioną, względnie wytłaczaną pojedynczymi ślepymi tłokami introligatorskimi”, *Encyklopedia wiedzy o książce*, szp. 1702.

¹¹ B. Bielińska, H. Chamerańska, *Zarys dziejów książki*, Warszawa 1987, s. 83.

¹² „Na okładce nie ma dekoracji ani okuć. Na wierzchniej jej stronie wryto tęnym narzędziem prostokątne obramowanie podwójną linią, a pole tego prostokąta podzielono dwiema równoległymi liniami na krzyż”, R. Knapieński, *Illuminacje romańskiej Biblii Płockiej*, Lublin 1993, s. 29.

¹³ W południowej Europie i we Francji klamry zamykały się odwrotnie, niż w Europie środkowej (gdzie uchwyt był na dolnej okładzinie, zaś zapinka na górnej). Zob. *Encyklopedia wiedzy o książce*, szp. 2579.

¹⁴ Tamże, szp. 2580.

¹⁵ Tamże, szp. 1753.

Czech. Wskazuje na to podobieństwo i zgodność ornamentalnych motywów polskich i czeskich, takich jak: rozety rotacyjne, główki amorków, kwiatki na słupku, fryz rautowy¹⁶, wić roślinna z kwiatami i ptaszkami, luki w podwójnym rzędzie wzajemnie się przecinające itp.¹⁷. Typ i kompozycja opraw czeskich i polskich z drugiej połowy XV w. są do siebie podobne i wskazują na wyraźne pokrewieństwo pod względem stylu¹⁸. Do dekoracji tego inkunabułu użyto radełek, których odciski są bardziej zbliżone do ornamentów czeskich. Są to¹⁹:

1. Witka roślinna z liśćmi, pęczkami, kwiatami oraz fruującymi i siedzącymi ptaszkami:

ornam. z opr.
ink. XV. 200adl.

ornam. czeski

2. Łodyga roślinna z kwiatami, liśćmi i nawleczonymi pierścieniami;

ornam. z opr.
ink. XV.
200adl.

ornam. czeski

¹⁶ Raut motyw dekoracyjny w kształcie szlifowanego diamentu, stosowany głównie w jubilerstwie, ornamentyce meblarskiej oraz rzeźbie architektonicznej (typowy dla architektonicznej rzeźby romańskiej). Zob. *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, pod red. S. Kozakiewicza, Warszawa 1969, s. 302. Charakterystyczną formę fryzu jest motyw wiążących się ze sobą rautów, obejmujących wewnątrz położoną rozetkę, złożoną z czterech prostych listków o spiczastych, gotyckich końcach. Zob. M. B u r b i a n k a, *Studia nad oprawami wrocławskimi, doby Odrodzenia*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego”, seria A, „Bibliotekoznawstwo”, 1 (1955), s. 12.

¹⁷ B. N u s k a, *Polski wpływ na formowanie się czeskiej renesansowej oprawy książkowej*, „Skarbiec Kultury”, z. 16 (1965) tablice nr 15, 16, 17 i 18.

¹⁸ Tamże, s. 184.

¹⁹ Przykłady wzorów z książki B. N u s k a, dz. cyt., ilustracje: il. 15 – ornament nr 9, il. 17 – ornament oznaczony literami b i g, oraz il. 18 – ornament oznaczony literą o.

3. Łuki w podwójnym rzędzie, wzajemnie się przecinające (ornament ósemkowy);

ornam. z opr.
ink. XV. 200adl.

ornam. czeski

4. Rozeta rotacyjjna (wirująca)

ornam. z opr.
ink. XV.200adl

ornam. czeski

Ornamenty na górnej okładzinie są złożone. W Czechach złożenia rozprzestrzeniły się w latach dwudziestych XVI wieku²⁰. Za przypuszczeniem, że jest to oprawa czeska, przemawia jeszcze fakt użycia jasnej skóry świńskiej, którą stosuje się jeszcze w początkach XVI wieku²¹. W Czechach chętnie oprawiano książki w świńską skórę, co było wyrazem związków tamtejszego introligatorstwa z ośrodkami niemieckimi, gdzie często używano tego materiału. W Polsce rzadko używano skóry świńskiej; jeżeli już, to częściej w północnej części kraju, gdzie silniejsze były wpływy niemieckie (jakkolwiek introligatorstwo czeskie przez krótki czas znajdowało się pod wpływem warsztatów krakowskich, cały czas pozostawało w orbicie wpływów niemieckich)²².

Ostatnią z przesłanek, przemawiających za czeskim pochodzeniem oprawy jest znak proveniencyjny. Jest to ręczny napis na karcie tytułowej klocka:

²⁰ „Nowy styl ze złożonym wyciskiem tłoków negatywowych reprezentują oprawy renesansowe i lat dwudziestych XVI wieku. Powstały one w wyniku działalności introligatorów polskich przybyłych do Pragi z Krakowa z własnymi narzędziami”, *Encyklopedia wiedzy o książce*, szp. 472.

²¹ P. H a m a n o v a, *Z dejin knižni vazby*, Praha 1959, s. 101.

²² *Encyklopedia wiedzy o książce*, szp. 1690.

*Ex libris Mgri Jacobi Casimiri Jurassek An 1653*²³. Brzmienie nazwiska pozwala domniemywać jego czeskie pochodzenie.

b. Oprawa z odciskiem wzoru owocu granatu²⁴

Motyw owocu granatu był wzorem, który szczególnie przyjął się i rozpowszechnił na oprawach niemieckich w XV wieku²⁵. W Polsce wzór owocu granatu występował najczęściej na oprawach kręgu północnego (Toruń, Gdańsk), czyli ośrodka pozostającego pod dużym wpływem idącym z Niemiec²⁶. Rzadziej natomiast motyw ten występował na oprawach związanych ze środowiskiem krakowskim i jego wpływami²⁷. Wzór owocu granatu komponowany był w prostokątnym zwierciadle z pojedynczych tłoków. Zwierciadło wypełniały odbicia kwiatonu, okołozone gałązkami wijącymi się na kształt owocu granatu, tzw. Granatapfelmuster²⁸. Wzór ten występował w zwierciadle, najczęściej jako ornament dominujący; towarzyszyły mu zwykle (na bordiurach) różnego rodzaju ornamenty roślinne (szczególnie łodygi, liście i kwiatki oplatające pień drzewa, rozety, rozety w kole lub w kwadracie)²⁹. Motywy roślinne były odbijane jeszcze za pomocą pojedynczych tłoków, choć bardzo przypominały renesansowe radełka³⁰.

Zastosowanie takiego schematu kompozycji i dekoracji znaleźć można na sześciu oprawach. Są to inkunabuły o sygnaturach XV. 235, kat. poz. 3 (il. 3 i 4), XV. 55, kat. poz. 1 (il. 1), XV. 242, kat. poz. 5 (il. 7 i 8), XV. 74, kat. poz. 2 (il. 2), XV. 238, kat. poz. 4 (il. 5 i 6), XV. 58adl, kat. poz. 6 (il. 9, 10 i 11)³¹. Spośród wymienionych inkunabułów w jednym tylko przypadku można mieć pewność, że oprawa powstała na terenie Polski. Jest to oprawa inkunabułu o sygnaturze XV. 242, kat. poz. 5 (il. 7 i 8).

²³ Kunowska, dz. cyt., s. 126, pkt. 96.

²⁴ Owoc granatu – motyw dekoracyjny, szczególnie charakterystyczny dla tkanin, zwłaszcza włoskich, od XV do XVII w. Tkaniny takie były używane do okrywania okładek oprawy i z nich wzór owocu granatu (lub też jabłka) został przeniesiony na oprawy w skórę, tłoczoną na ślepo. Wzór owocu granatu sporadycznie występował też w innych gałęziach sztuki np. tkactwie, hafciarstwie. Stylizowany, rozłupany owoc umieszczany był zazwyczaj w rytmicznie powtarzających się polach o kształcie ostrołuku, mandorli, palmety lub rombu, wydzielonych przez stylizowane gałęzie, kwiaty, liście, wstęgi i linie.

²⁵ *Encyklopedia wiedzy o książce*, szp. 1753.

²⁶ „Wzajemnie oddziaływające na siebie wpływy pomiędzy warsztatami gdańskimi a śląskimi i pruskimi oraz miastami Niemiec południowych i środkowych”, H. Jędrzejowska, M. Pelczarowa, *Katalog inkunabułów Biblioteki Miejskiej w Gdańsku*, Gdańsk 1954, s. 16.

²⁷ *Encyklopedia wiedzy o książce*, szp. 1753.

²⁸ J. Loubier, *Der Bucheinband in alter und neuer Zeit*, Leipzig 1926, s. 76.

²⁹ Jędrzejowska, Pelczarowa, dz. cyt., s. 17.

³⁰ Loubier, dz. cyt., s. 77.

³¹ Szczegółowe opisy tych opraw można znaleźć na końcu artykułu w katalogu opraw, w punkcie I: Oprawa w skórę – wzór owocu granatu.

Do ozdobienia dolnej okładziny oprócz tłoka z podwójną rozetą w kole, użyto tłoka w kształcie rombu, w którym widnieje jagielloński orzeł z zawieszoną nad głową koroną³².

Z zapisu proveniencyjnego wynika, że księga znajdowała się w Koniecpolu, w kościele parafialnym z XV w., który posiadał własny księgozbiór³³. Przeglądając katalogi opraw książkowych i zwracając szczególną uwagę na ornament z motywem owocu granatu można stwierdzić, że wzór ten pojawia się na oprawach między 1480 a 1520 rokiem³⁴.

c. Oprawa z użyciem drobnych stempli i linii

Oprawy drugiej połowy XV w. zachowują w znacznej mierze charakter opraw jeszcze średniowiecznych³⁵. Za pomocą strychulca wytłaczano na okładzinach i na grzbiecie linie proste i ukośne, tworzące prostokątne ramy lub przecinające się ukośnie na kształt rombów, szachownicy czy kraty.

W XV w. ornamenty wytłaczane w skórze małymi tłokami na ślepo opanowały zdecydowaną większość wytworów rzemiosła introligatorskiego³⁶.

³² W porównaniu z orłami występującymi w superexlibrisach Zygmunta I i Zygmunta Augusta, orzeł z oprawy inkunabułu o sygn. XV. 242 jest bardzo podobny w rysunku do orłów jagiellońskich. Orły Zygmunta I i Zygmunta Augusta przedstawiane są najczęściej w kole (medalionie) a na piersiach mają litery: Zygmunta I literę S, Zygmunta Augusta literę S przeplecioną z literą A. Orzeł z oprawy inkunabułu XV. 242 jest umieszczony w rombie jest to jeszcze gotycka forma tłoka. Orzeł ten może pochodzić z czasów panowania Aleksandra (lata 1501-1506) króla z rodu Jagiellonów. Obszernie na ten temat pisze Maria Krynicka w pracy pt. *Oprawy książkowe z herbami ostatnich Jagiellonów w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie*, „Rozprawy i Sprawozdania Muzeum Narodowego w Krakowie”, 12 (1980). Na temat polskich orłów zob. A. Sokołowski, *Dzieje Polski ilustrowane*, t. 3, Warszawa 1900, s. 174.

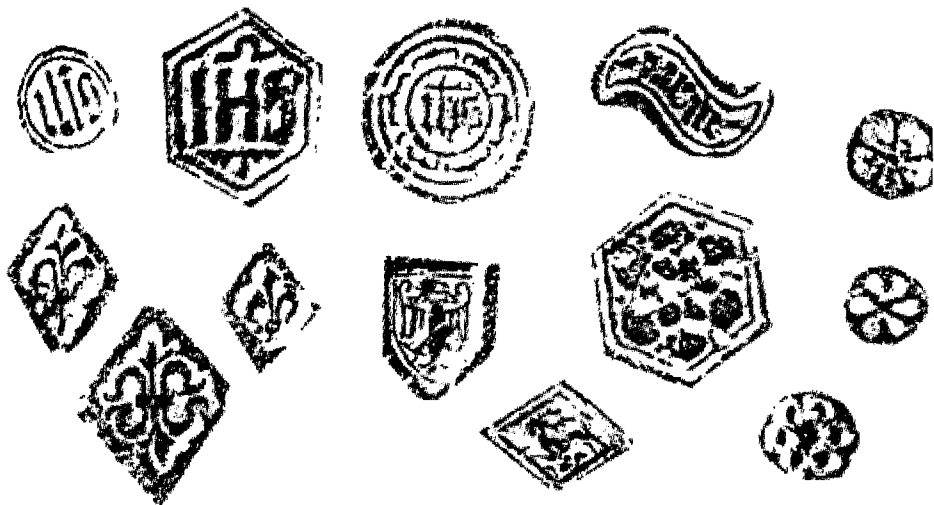
³³ Kunowska, dz. cyt., s. 139.

³⁴ M. von Arnim, *Europäische Einbandkunst aus sechs Jahrhunderten*, Schweinfurt 1992 ilustracje na stronach 11, 14, 16, 21; Jędrzejowska, Pelczarowa, dz. cyt., tablice XXVII, XVIII, XXXI, XXXII; L. Formanowicz, *Katalog inkunabułów Biblioteki Kapitulnej w Gnieźnie*, Poznań 1939, tablice IV, V, VIII; A. Lewicka-Kamińska, *Z dziejów średniowiecznej oprawy książkowej na Śląsku*, „Roczniki Biblioteczne”, 21 (1977) z. 1-2, tablice nr 7 i 11; D. Cockereil, *Der Bucheinband und die Pflege des Buches*, Leipzig 1902, ilustracja nr II; K. von Westendorp, *Die Kunst der Alten Buchbinder*, Halle / Saale 1909, ilustracja nr 9; I. Schunke Ilse, *Einbandstudien*, Berlin 1972, ilustracje nr 1, 4, 5, 6.

³⁵ „Sposób zdobienia opraw za pomocą małych tłoków i linii nie zanika w Europie, lecz jest trwałą zdobyczą techniki introligatorskiej, a bujny rozwój ślepo tłoczonych opraw gotyckiej XIV i XV wieku, a potem jeszcze w XVI, a nawet w XVII wieku, jest kontynuacją i rozbudową tego pierwszego wynalazku”, H. Szwejowska, *Książka drukowana XV-XVIII wieku. Zarys historyczny*, Wrocław-Warszawa 1980, s. 281.

³⁶ Jest to jedna z najstarszych technik zdobniczych na skórze i podobnie jak inne dekoracje skóry przysłała do Europy z chrześcijańskiego Egiptu około 700 r. Występowała najpierw na oprawach karolińskich od VIII do X w., w bogatszych motywach pojawiła się na oprawach romańskich XII i XIII w., odżyła ponownie w XIV w., a w ciągu XV w. doszła do ogromnego rozkwitu

Ten rodzaj oprawy zobaczyć można na inkunabule wydrukowanym w 1481 r. o sygnaturze XV. 259, kat. poz. 8 (il. 14 i 15). Do ozdoby oprawy tego inkunabułu użyto trzynastu różnego rodzaju tłoków. Są to: litery *IHS* w małym kole, w sześciokącie i w rozecie zamkniętej w kole; wstęga z napisem *maria*; trzy rodzaje lilii (duża, mała i podwójna); orzeł na tarczy, jelen w rombie, oraz cztery różne kwiatki (w tym jeden duży w sześciokącie).

Porównując tę oprawę z oprawami śląskimi z XV w. można odnaleźć ogromne podobieństwo w kompozycji – i w zastosowaniu ornamentów³⁷. Na przykład: w latach siedemdziesiątych XV w. introligator Petrus Lessl ze Zgorzelca używał między innymi następujących tłoków: jelen w rombie, wstęgowy napis *maria*, stylizowana lilia³⁸. Również w latach siedemdziesiątych w zgorzeleckiej introligatorni klasztornej używano między innymi następujących tłoków: ukoronowanego orła w rombie, różnej wielkości rozety, lilie³⁹.

W latach osiemdziesiątych XV w. introligator, sygnujący się inicjałami *Fr*, do dekoracji opraw stosował między innymi tłoki: stylizowana lilia, rozeta sześciopłatkowa duża i pięciopłatkowa mała, orzeł na tarczy, litery *IHS* w kole⁴⁰.

dzięki różnaitości motywów zdobniczych, wzbogacanych o nowe techniczne udoskonalenia. Zob. Dahl, dz., cyt., s. 63, i J. Grycz, *Z dziejów i techniki książki*, Wrocław 1951, s. 133.

³⁷ Obszerny przegląd średniowiecznych opraw śląskich przedstawia Lewicka-Kamińska, dz. cyt. Autorka ukazuje całą gamę drobnych tłoków stosowanych przez śląskich introligatorów.

³⁸ Tamże, s. 72.

³⁹ Tamże, s. 69.

⁴⁰ Tamże, s. 79.

W końcu XV w. w Legnicy pracował introligator Johan Limbach. Najczęściej używał takich tłoków jak: lilia w rombie, podwójna lilia w rombie, wstęgowy napis *maria*, litery *IHS* w kole i w sześciokącie⁴¹. Odbicia tych tłoków rozrzucone pojedynczo lub w grupie, wypełniają pola rombów i trójkątne zwierciadła oraz pasy ukośne i prostopadłe⁴².

Trudno jest mówić o jednolitym stylu opraw śląskich, bo w wytworach śląskiego rzemiosła introligatorskiego XIV i XV w. uwytłoczyły się przede wszystkim osiągnięcia introligatorów czeskich i austriackich, a w znacznie mniejszym stopniu niemieckich i polskich⁴³.

Znaki proveniencyjne umacniają w przypuszczeniu, że oprawa inkunabułu o sygn. XV. 259 mogła pochodzić z ośrodka śląskiego. W 1541 r. księga należała do Konwentu w Głubczycach⁴⁴. Następny zapis informuje, że w 1750 r. była w posiadaniu Biblioteki Konwentu Głubczyckiego oo. Franciszkanów w Zgorzelcu⁴⁵.

Dodatkowym argumentem, że księga mogła być oprawiona jeszcze w XV w. są ślady po okuciach w narożnikach i na środku oraz zachowany na dolnej okładzinie metalowy zaczep do łańcucha. Księgi łańcuchowe były bardzo rozpowszechnione w XIV i XV w.⁴⁶

d. Oprawa z motywem sznurowym⁴⁷

Ornament z motywem sznurowym należy do najstarszych ornamentów tzw. ciągłych, naśladujących splot sznura⁴⁸.

W XV i XVI w. był bardzo rozpowszechniony, szczególnie na oprawach włoskich i francuskich⁴⁹.

⁴¹ Tamże, s. 80.

⁴² Tamże, s. 57.

⁴³ „Dopiero pierwsze dziesiątki XVI wieku przyniosły krótkotrwały wzrost przenikania wpływów rzemiosła krakowskiego, po którym nastąpiły bliskie związki z introligatorstwem niemieckim, tamże, s. 33.

⁴⁴ K u n o w s k a, dz. cyt., s. 119. pkt. 62.

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ G r y c z, dz. cyt., s. 133.

⁴⁷ Plecionka sznurowa przybiera rozliczne formy, może być warkoczowa, spleciona z dwóch lub więcej pasm różnej grubości, jako sznury dwu- lub trójdzielne. Sznury czasami oznaczane są ukośnym kreskowaniem. Plecionka sznurowa może być komponowana jako motyw ciągły rytmicznie powtarzający sploty lub też wypełniający dane pole geometrycznie, utworzone przez podziały przeprowadzone liniami, pasmami lub wstęgami. Plecionka ta występuje w dekoracji opraw nie tylko jako samodzielny ozdobnik – może także tworzyć pasy bordiur lub wypełniać pola zwierciadła czy jego części.

⁴⁸ *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, s. 338.

⁴⁹ W XV i XVI w. ornament sznurowy był ulubionym motywem na haftach bogatych strojów. Zob. *Encyklopedia wiedzy o książce*, szp. 1906.

Przypuszczać można, że ornamentyka oprawy (tłok z ornamentem sznurowym oraz tłok z wijącą się ukwieconą gałązkę w kształcie litery S) inkunabułu o sygnaturze XV. 43adl i XV. 44adl., kat. poz. 9 i 10 (il. 16 i 17) powstała pod silnym wpływem włoskim. Oprawa mogła powstać na początku XVI w., gdyż spośród czterech ksiąg, które mają wspólną oprawę, jedna (starodruk) wydrukowana została w 1501 roku⁵⁰. Trzy z nich (dwa inkunabuły z lat dziewięćdziesiątych XV w. oraz starodruk) zostały wydrukowane w Wenecji⁵¹. Pewne jest to, że oprawa powstała na terenie Polski dowodzą tego wszystkie rękopiśmienne pergaminowe wyklejki z polskim tekstem. Ponieważ podobną ornamentykę można znaleźć na kilku oprawach księgozbioru Mikołaja Czepla (między innymi występują tam odciski tłoka wyobrażającego girlandę z dwóch kwiatów, uwitą wokół łodygi zwiniętej w literę S oraz ornament sznurowy) można sądzić, że oprawa powstała w ośrodku krakowskim⁵². Księgozbiór Czepla powstawał z zakupów, jakich dokonywał w czasie swoich licznych podróży nad Tybr (1500, 1504-1505)⁵³. Księgi te wydrukowane w Wenecji w ostatnim dziesięcioleciu XV w. były następnie oprawiane w krakowskim warsztacie⁵⁴. Ośrodek krakowski pod koniec XV w. i przez cały XVI wiek był pod silnym wpływem prądów idących ze Wschodu i Włoch⁵⁵.

2. OPRAWY OD XVI DO XVIII WIEKU

Renesansowy typ oprawy rozpowszechniał się szybko w całej Europie dzięki nowym narzędziom, którymi były radełko i plakieta. Introligatorzy pracowali nimi szybciej, wygodniej i sprawniej niż pojedynczymi tłokami⁵⁶. Wielki rozwój introligatorstwa artystycznego w XVI w. opiera się na wpływach artystycznych idących z Włoch⁵⁷. Do opraw wchodziły nowe ornamenty, tworząc

⁵⁰ Zob. kolofon starodruku, sygnatura XV. 42.

⁵¹ Zob. kolofony: sygnatury XV. 42, XV. 43adl, XV. 44adl – księgi wydrukowane w Wenecji oraz wszystkie jako ostatni inkunabuły o sygnaturze XV. 45adl wydrukowany w Strassburgu.

⁵² Inkunabuły z księgozbioru Czepla znajdujące się w Bibliotece Jagiellońskiej:

sygnatury:	2280	poz. w kat. 25,
	137	poz. w kat. 4,
	2736	poz. w kat. 11,
Theol	12100	poz. w kat. 168,
	2585	poz. w kat. 173.

⁵³ A. Lewicka-Kamińska, *Renesansowy księgozbiór Mikołaja Czepla w Bibliotece Jagiellońskiej*, Wrocław 1956, s. 36.

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ *Encyklopedia wiedzy o książce*, szp. 1689.

⁵⁶ „Oprawy szesnastowieczne, szczególnie Europy środkowej, a także przez pewien okres czasu Francji i Anglii pouczają nas jak wielką rolę odegrało wprowadzenie radełka w ówczesnych oprawach”, Jarosława Wiecka-Gąsiorowska, *Wierzbicki*, dz. cyt., s. 6.

⁵⁷ M. de Marinis, *La legatura arstica in Italia nei secoli XV e XVI*, Firenze 1960, t. 3, s. 37.

nowy układ zdobniczy. Cechą wyróżniającą staje się oparcie ornamentyki na kompozycjach dywanów wschodnich. Ze wschodnich motywów zdobniczych najszerszej przyjęły się ornamenty w typie maureski.

W tym czasie we Francji rozpowszechnia się zwyczaj wypełniania pola oprawy porzucanymi, drobnymi ornamentami, jak płomienie, monogramy, lilie itp.; często środek oprawy zajmuje herb właściciela jako *superekslibris*⁵⁸.

W Niemczech oprawa typu renesansowego i tłoczenie złotem przyjęły się późno⁵⁹. Okładziny tekturowe przyjmują się dopiero od połowy XVI wieku⁶⁰. Ślepe tłoczenia na świńskiej, jasnej skórze, to styl opracowania, który przetrwał przez cały XVI w., a nawet dłużej⁶¹.

W Polsce, w XVI w., przenikają się wzajemnie dwa prądy płynące od zachodnich sąsiadów i z południa Europy⁶². Oprócz różnic ogólnych, polegających na doborze rodzaju skóry i rozmieszczaniu elementów dekoracyjnych, najbardziej znamionującą cechą oprawy polskiej było użycie ornamentyki o rodzimej tematyce⁶³. Odróżnić można nawet oprawy regionalne i lokalne, jak np. śląskie z herbem piastowskim – herbem śląskim, wrocławskie z tarczą herbową miasta Wrocławia lub poszczególnymi elementami, rozmieszczonymi w dekoracji⁶⁴. Typowe są pod tym względem oprawy wrocławskich ksiąg miejskich⁶⁵. Charakterystyczne są także oprawy krakowskie z herbem miasta i Uniwersytetu Jagiellońskiego⁶⁶. Na szczególną uwagę zasługują oprawy pochodzące z biblioteki króla Zygmunta Augusta. Oprawy tych ksiąg powstały w większości w warsztacie mistrzów krakowskich: Dawida i jego następcy, Jerzego Moellera. Działali oni w Krakowie – od trzydziestych lat XVI wieku⁶⁷. Z innych mistrzów

⁵⁸ Ten rodzaj zdobienia Francuzi nazywają *semis*. Zob. *Encyklopedia wiedzy o książce*, szp. 2144.

⁵⁹ *Westendorp*, dz. cyt., s. 13.

⁶⁰ Tamże, s. 14.

⁶¹ *Loubier*, dz. cyt., s. 128.

⁶² *Encyklopedia wiedzy o książce*, szp. 1689.

⁶³ Znamienne są tzw. radełka jagiellońskie (z lat 1537-1540), na których uwidocznione są postacie z rodziny królewskiej: Zygmunt I, Bona, Zygmunt August oraz jego siostra, Izabela. Zob. na ten temat *Szewjowska*, dz. cyt., s. 301.

⁶⁴ Obszernie na temat opraw wrocławskich pisze *Burbianka* w pracy: *Studia nad oprawami wrocławskimi*.

⁶⁵ Analizą opraw wrocławskich ksiąg miejskich z XVI w. przeprowadziła Maria *Burbianka* w pracy pt. *Oprawy wrocławskich ksiąg miejskich w XVI wieku*. „Roczniki Biblioteczne”, 1 (1957).

⁶⁶ „Podobną zasadą wyróżniania swych opraw stosują też inne miasta polskie, instytucje, towarzystwa i klasztory. Oprawy książek, których treść związana była z działalnością instytucji państwowych, nosiła nieraz godła państwowe Orła i Pogoni (np. oprawy kodeksów, praw i ustaw. materiały archiwalne państwowe”, *Szewjowska*, dz. cyt., s. 301.

⁶⁷ Dawid i Moeller pracowali dla różnych instytucji miasta Krakowa, dla Akademii oraz dla Kancelarii i dworu królewskiego. Oprawy wykonywane przez nich dla króla Zygmunta Augusta mają jednolity charakter: deski okryte brązową, cielęcą skórą, bez okuć lecz z klamrami. Zdobili je wyciskami ślepych tłoków i medalionowych, renesansowych radełek. W centrum górnej okładki

krakowskich, pracujących w Krakowie w XVI w. należy wymienić Kaspra Rajmana, którego warsztat stał się szkołą dla wielu introligatorów⁶⁸.

Od XVI w. herb właściciela biblioteki, czy też herb instytucji, wytłoczony na środku zwierciadła, staje się ważnym elementem kompozycyjnym⁶⁹. Coraz częściej spotkać można oprawy, na których superekslibris odgrywa główną rolę, wypełniając sobą prawie całe zwierciadło. Ten sposób komponowania oprawy stanowi zerwanie z obrazowym uwidacznianiem treści dzieła na oprawie⁷⁰. Oprawa staje się biblioteczną, czyli wskazuje zbiory, do których dane dzieło należało, a tytuł dzieła był coraz częściej wytłaczany na okładce. W XVII w. tytuł przechodzi z okładki na grzbiet; wiąże się to z wielkim rozwojem bibliotek, w których książki zajmują pozycje stojące na półkach⁷¹.

W XVII i XVIII w. zdobnictwo grzbietu stawało się coraz bogatsze, ograniczając stopniowo dekorację okładek; z czasem grzbiet stał się jedyną dekoracyjną częścią oprawy⁷². W XVIII w. na grzbiecie przeważały wyciski kwiatów, waz i pucharów, niekiedy herbów⁷³.

a. Oprawa radełkowa

Można przypuszczać, że oprawa inkunabułu wydrukowanego w 1475 r., o sygnaturze XV. 204, kat. poz. 11 (il. 18), jest najstarszą z trzech opraw zaliczonych do tej grupy. Księga jest duża i ciężka, widoczne są ślady po okuciach i klamrach. Świńska, jasna skóra wskazuje na pochodzenie oprawy z kręgu niemieckiego. Wyciśnięty medalion z literami *IHS* w środku jest obramowany dwoma bordiurami. Pomocnym w datowaniu tej oprawy jest ornament tzw. ósemkowy (wzajemnie przecinające się łuki w podwójnym rzędzie), występujący na bordiurze.

XV. 204

umieszczano ekslibris królewski. Zob. na ten temat: A. Lewicka-Kamińska, *Rzut oka na rozwój oprawy książkowej w Krakowie*, „Roczniki Biblioteczne”, 16 (1972) z. 1-2, s. 55 i 56.

⁶⁸ A. Chmiel, *Oprawy introligatora krakowskiego Kaspra Rajmana (starszy) 1566-1600*, Kraków 1948, s. 17.

⁶⁹ Jarosławiecka-Gąsiorowska, Wierzbicki, dz. cyt., s. 5.

⁷⁰ Tamże.

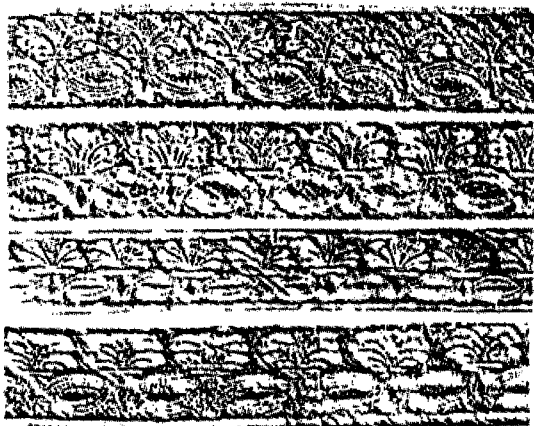
⁷¹ Tamże, s. 8.

⁷² *Encyklopedia wiedzy o książce*, szp. 847.

⁷³ Tamże.

Ornament ten pojawił się na oprawach około połowy XVI wieku⁷⁴. Przeglądając oprawy z XVI w. z zbiorach BU KUL można zauważyć, że ornament ten tłoczony był na ślepo, najczęściej na świńskiej skórze.

Dla przykładu prezentuję kilka ornamentów z różnych opraw⁷⁵.

Ge. 94, 1564 r.

Ł. 364, 1570 r.

XVI. 1810-1812, 1576 r.

Ł. 383, 1590 r.

Znaki proveniencyjne podają, że książka tuż po wydaniu została zakupiona przez Andrzeja Furstenreicha od doktora Iacoba Sam. z Lipska. W 1599 r. została podarowana Andrzejowi Asbero, proboszczowi Zayer⁷⁶. Na podstawie tych zapisków można stwierdzić z dużym prawdopodobieństwem, że książka posiada oprawę niemiecką.

Oprawa klocka, w skład którego wchodzi dwa inkunabuły weneckie, oba z 1485 r., o sygnaturze XV. 53 i XV. 54adl, kat. poz. 13 i 14 (il. 20, 21 i 22) została wykonana w 1540 r. (data M DXXXX – wytłoczona była złotem na

⁷⁴ M. Burbianka przedstawia szereg opraw z XVI w., na których wytłoczony jest ornament ósemkowy z palmetkami. Są to oprawy wrocławskich ksiąg miejskich. Zob. Burbianka, *Oprawy wrocławskich ksiąg miejskich*, ilustracje: 8, 9, 14, 15, 16, 17, 19, 23, 24, 25, 26 i 27.

⁷⁵ Wśród opraw ksiąg z XVI w., znajdujących się w zbiorach Biblioteki Uniwersyteckiej KUL (około dwóch tysięcy woluminów) co najmniej szоста ich część ozdobiona jest ornamentem ósemkowym (wzajemnie przecinające się łuki w podwójnym rzędzie) z palmetkami.

Dla przykładu można podać kilka wybranych opraw z XVI w., sygnowanych i datowanych przez intrologatorów:

1. sygnatura Ł.247-248, oprawa z 1557 roku;
2. sygnatura Ge.94, oprawa z 1564 roku, sygnowana Adam Landeck;
3. sygnatura Ge.98-99, oprawa z 1568 roku, sygnowana inicjałami W.H.;
4. sygnatura Ł.364, oprawa z 1570 roku;
5. sygnatura H.516-517, oprawa z 1576 roku;
6. sygnatura XVI.180-181, oprawa z 1576 roku;
7. sygnatura Ł.382, oprawa z 1587 roku, sygnowana inicjałami A.P.I.S.;
8. sygnatura Ł.383, oprawa z 1590 roku.

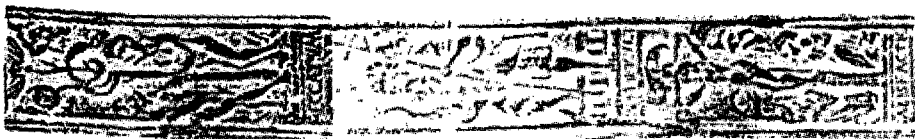
⁷⁶ Kunowska, dz. cyt., s. 111, pkt. 15.

górnej okładzinie). Oprawa tych inkunabułów z pewnością jest polska. Świadczy o tym po pierwsze zapisek proveniencyjny, który informuje, że w 1540 r. księga należała do *Jegomościa Jakuba Bychawskiego*, a w 1609 r. przeszła w posiadanie Konwentu w Lublinie⁷⁷, po drugie – odbicia radełka (na dolnej okładzinie) ze scenami biblijnymi.

XV. 53
i XV.
54adl.

Wyciski te są niemalże identyczne z radełkiem, jakie stosował w połowie XVI w. krakowski introligator Moeller⁷⁸.

Bardzo podobne, lub wręcz takie same odbicia radełka znaleźć można na oprawie – wydrukowanego w Krakowie przez Jakuba Straube – inkunabułu o sygnaturze XV. 116 (w zbiorach BU KUL). Na oprawie introligator wytłoczył datę 1548 oraz imię i nazwisko *Nartinus A. Callic*.

XV 116

Wśród poloników z XVI w. w zbiorach BU KUL znaleźć można jeszcze jeden przykład użycia takiego radełka na oprawie. Jest to starodruk o sygnaturze XVI. 1771, o pochodzeniu którego świadczą wydrukowane na czwartej stronie orły Zygmunta Augusta. Oprawy dla tego króla wykonywane były w warsztatach krakowskich.

XVI. 1771

⁷⁷ Tamże, s. 113, pkt. 28.

⁷⁸ M. Krynicka, dz. cyt., il. 16a.

Wszystkie trzy wymienione oprawy mają w ten sam sposób zdobiony grzbiet: pola między bindami wypełniono ornamentem rautowym.

Skoro wszystkie te oprawy wykazują tak wiele cech wspólnych, można postawić hipotezę, że oprawa klocka o sygnaturze XV. 53 i XV. 54adl powstała w jednym z krakowskich warsztatów.

Trzecia oprawa (tej grupy) to także klocek, w skład którego wchodzi dwa starodruki (z 1515 i 1516 r.) oraz inkunabuł o sygnaturze XV. 41adl, kat. poz. 12 (il. 19) z 1490 r. Okres powstania oprawy można zamknąć w przedziale 1516-1529, gdyż pierwszy zapis proweniencyjny (odręczne pismo na wyklejce, przyklejonej do deski) informuje, że księga w 1529 r. należała do *Andreasa Hertvigi*⁷⁹. Trudniej natomiast ustalić, gdzie księga została oprawiona. Można stwierdzić, że oprawa należy do kręgu opraw włoskich: przemawia za tym kompozycja, bogata ornamentyka roślinna (winna latorośl, kwiatki, wijące się gałązki, a pośrodku zwierciadła odbicie stempla, wyglądającego jak odcisk monety), oraz miękko wyprawiona, jasnobrazowa cieleca skóra.

b. Oprawy ze zdobionym grzbietem⁸⁰

Można założyć, że oprawy inkunabułów o sygnaturach XV. 239, kat. poz. 15 (il. 23) i XV. 252, kat. poz. 16 (il. 24) z lat 1499 i 1481 wykonane zostały w XVII w. Wskazują na to: sposób oprawienia (tektura, skóra niejednolicie barwiona), zastosowanie ornamentu w typie arabeski oraz umieszczenie tytułu dzieła na grzbiecie. Wiadomym jest, że tytuł dzieła pojawia się na grzbietach w XVII wieku⁸¹. Z zapisu proweniencyjnego wynika, że książki należały do bibliotecznym księgozbiorów⁸².

Z XVIII w. może pochodzić oprawa inkunabułu o sygnaturze XV. 51, kat. poz. 22 (il. 31) z 1484 r. Przypuszczać tak można na podstawie sposobu oprawienia (tektura oklejona papierem), a przede wszystkim ozdobiony grzbiet (kwiatki oraz puchar waza z bukietem kwiatów). W XVIII w. występowały na grzbietach ornamenty w postaci kwiatów, waz i pucharów, niekiedy her-

⁷⁹ M. Kunowska, podając w zapisie proweniencyjnym datę 1579, najprawdopodobniej błędnie ją odcyfrowała. W XVI w. cyfrę „2” zapisywano w sposób zbliżony do dzisiejszego zapisu litery „Z”, co badaczowi współczesnemu mogło nasunąć podobieństwo z dzisiejszym zapisem cyfry „7”. A zatem jest to data 1529. Po W. S e m k o w i c z, *Paleografia łacińska*, Kraków 1951, tabela porównawcza, s. 482.

⁸⁰ W XVII i XVIII w. grzbiet często był jedyną ozdobą opraw. Zob. *Encyklopedia wiedzy o książce*, szp. 487.

⁸¹ „W XVII wieku bardzo często spotykano grzbiety zdobione, lecz tytuł dzieła przechodzi na grzbiet zasadniczo dopiero w XVII wieku. Od tego okresu tytuł dzieła na grzbiecie w otoczeniu odpowiednich ozdób staje się powszechny. Na dekoracji opraw zaczyna się coraz bardziej skupiać uwaga intrologatorów”, J a r o s ł a w i e c k a - G a s i o r o w s k a, W i e r z b i c k i, dz. cyt., s. 8 i 9.

⁸² K u n o w s k a, dz. cyt., s. 119 pkt. 61 i s. 127 pkt. 104.

bów⁸³. Dla datowania istotna jest także informacja z zapisu proveniencyjnego, jest to: Ex libris Ioan. Lawrowski archidec. P. XVIII/XIX w.⁸⁴.

3. OPRAWY Z XIX I XX WIEKU

W dekoracjach opraw książkowych ubiegłego wieku naśladowano stare style i wzory⁸⁵. Równocześnie jednak pojawiają się oprawy gdzie tylko grzbiet i rogi są ze skóry, reszta pokryta jest papierem, płótnem lub innym materiałem⁸⁶. Modnym stało się oklejanie tekturowych okładek papierem marmurkowym⁸⁷. Oprawa inkunabułu o sygnaturze XV. 185, kat. poz. 23 (il. 31) jest przykładem oprawy z XIX w.: grzbiet i rogi są ze skóry, a tekturowa okładzina jest oklejona kolorowym papierem marmurkowym.

Wiek XX przynosi rewolucję techniczną w dziedzinie produkcji książek (nowoczesne, szybkie i tanie metody składu i druku) oraz nowości materiałowe (sztuczna skóra, impregnowane płótna itp.)⁸⁸. Masowość podaży i popytu na książki spowodowała, że pojawiła się oprawa „miękka (klejony blok z przyklejoną, kartonową okładką)⁸⁹.

Oprawy inkunabułów o sygnaturach XV. 212, kat. poz. 27 (il. 35) i XV. 222, kat. poz. 26 (il. 34) zostały wykonane w XX wieku⁹⁰. Oprawione w tekturę, w całości oklejone są papierem.

Dawne metody opraw i ich zdobienia występują obecnie szczątkowo w specjalnych edycjach (reprinty, wydawnictwa okazjonalne). Istniejące dziś warsztaty intrologatorskie – świadczące głównie proste usługi – wciąż jednak tworzą pewne ilości opraw artystycznych (na zamówienia zbieraczy lub miłośników pięknej oprawy).

⁸³ *Encyklopedia wiedzy o książce*, szp. 847.

⁸⁴ Kunowska, dz. cyt., s. 112 pkt. 20.

⁸⁵ „Chociaż mistrzostwo rzemieślników wcale nie było małe i chociaż dawne stemple kopowano z wielką dokładnością, naśladownictwa wykazywały często jednak brak artystycznych walorów oraz określonego smaku starych mistrzów”, Dahl, dz. cyt., s. 375.

⁸⁶ Tamże, s. 378.

⁸⁷ Papier marmurkowy, pierwszy raz został wyprodukowany maszynowo w pierwszej połowie XIX wieku, w Aschaffenburgu, w Niemczech. Istnieją rozmaite odmiany marmurku: grzebieniowy, żyłkowany, turecki, fantazyjny, kłajstrowy. Zob. *Encyklopedia wiedzy o książce*, szp. 1784.

⁸⁸ Tamże, szp. 1687.

⁸⁹ Tamże, szp. 1684.

⁹⁰ Kunowska, dz. cyt., s. 126 pkt. 97 i s. 128 pkt. 108.

KATALOG OPRAW INKUNABUŁÓW (wydrukowanych w Wenecji) WEDŁUG SPOSOBU OPRAWIENIA I ORNAMENTYKI

Inkunabuły znajdujące się w zbiorach Biblioteki KUL, wydrukowane w Wenecji mają niejednorodną oprawę, tzn. pochodzą z kilku warsztatów introligatorskich. Oprawy różnią się zarówno rodzajem materiału (skóra, deski, tektura) jaki i ornamentyką.

W grupie tych inkunabułów można rozróżnić trzy rodzaje opraw:

- 1. Oprawa w skórę**
- 2. Oprawa w półskórek**
- 3. Brak oprawy (lub oprawa zastępcza)**

1. OPRAWA W SKÓRĘ

W tej grupie znajduje się 15 woluminów, których oprawa usztywniona jest deskami i tekturą. Większość opraw pokrywa skóra bydlęca, jedynie raz – występuje skóra świńska i raz pergamin. Ornamenty wyciskane są na ślepo, a niekiedy ze śladami złocień. Spotyka się tu zastosowanie starego schematu o rysunku gotyckim, w którym prostokąt zwierciadła wypełniają wyciski dużego kwiatonu lub małego kwiatka o wysokim słupku, okolone wijącymi się ulistnionymi gałązkami. Bordiury wewnętrzne przeważnie są linearne. Kilka linii równoległych, krzyżujących się w narożach tworzą kwadraty. Czasem są to odciski tłoków o ornamentyce linearno-roślinnej. Bordiury zewnętrzne zdobią odciski dużych rozet oraz radełek z motywami roślinnymi. Do grupy tej zaliczyć można także księgi oprawne w skórę bez ornamentacji. Większość książek zamknięta jest na klamry.

W grupie tej wyróżniamy kilka rodzajów ornamentów, występujących na oprawach:

- a. wzór owoc granatu**
- b. drobne stemple i linie**
- c. ornament sznurowy**
- d. medaliony**
- e. ornament w typie arabeski**
- f. skóra niezdobiona**

a. Wzór owocu granatu*

W podgrupie tej znajduje się sześć inkunabułów, w których dekoracji dominuje wzór owocu granatu.

1. *Biblia Latina*¹ (il. 1) o wymiarach 25,2 cm x 17,6 cm. Okładziny książki wykonane są z desek dębowych obciągnięte cielęcą, brązową skórą, zdobioną wyciskami ślepych tłoków.

Prostokątne zwierciadło wypełnione jest wygiętymi liniami, wyglądającymi jak wijące się gałązki. Dzielą one zwierciadło na małe pola. W polach tych znajdują się odciski małego kwiatka na wysokim słupku. Ornamenty te swoim kształtem przypominają owoce granatu.

Bordiury stanowią dwie pary poczwórnych linii, między którymi znajdują się wyciski ornamentów roślinnych. Linie przecinają się tworząc w narożach kwadraty, w których umieszczono rozety. W górnej części bordiury wierzchniej okładziny znajduje się prostokątna ramka wykonana z mosiężnej cienkiej blaszki o wymiarach 8,6 cm x 4,8 cm. W ramce przytwierdzonej do deski nitami, brakuje górnego prawego rogu. Zapewne znajdował się tu kiedyś tytuł dzieła, wypisany na pergaminie, gdyż widać jego resztki.

Ornamentyka dolnej okładziny jest powtórzeniem górnej. Tylko tutaj ocalały fragmenty klamer z wygrawerowanymi motywami roślinnymi. Księga zapinana była na dwie klamry.

St a n z a c h o w a n i a: Oprawa jest w bardzo złym stanie (brak oprawy na grzbiecie). W całości widoczne są trzy zwięzy. Oprawa wykazuje duże ubytki skóry – bo aż 2/3 na tylnej okładzinie, na całej długości grzbietu oraz dolnej partii wierzchniej okładziny. W odsłoniętej części górnej okładziny u dołu na desce widać, odbite czarną farbą, dwie duże litery: *K* lub *R* i *B*. Litery mają 1,2 cm wysokości. Można przypuszczać, że są to inicjały przygotowującego deski do oprawy czyli stolarza ale nie można wykluczyć, że mogą to być też inicjały intrologatora.

2. *CARACCIOLUS ROBERTUS – Opera varia*² (il. 2) o wymiarach 19,3 cm x 13,3 cm. Okładziny wykonane z desek jesionowych obciągnięte są cielęcą, brązową skórą.

Zwierciadło obramione jest skromną liniową, pojedynczą bordiurą. W narożach na skrzyżowaniach linii umieszczono odciski małych kwiatków. Prosto-

¹ Kunowska, dz. cyt., s. 105. *BIBLIA Latina*, 1484, oprawa: deski, skóra brunatna bardzo zniszczona, ślad ślepych tłoków i klamer – IP 1018, sygn. XV. 55, nr kat. 19.

² Tamże, *CARACCIOLUS Robertus – Opera varia*, 1496, oprawa: deski, skóra brunatna, wycisk ślepy, klamry – IP 1034, sygn. XV. 74, nr kat. 33.

kąt zwierciadła ozdabiają ślepo tłoczone półkolistie wygięte linie wijące się jak gałązki z dołu do góry, dzieląc zwierciadło na małe pola. Pośrodku tych pól widnieją wyciski dużego kwiatonu. U góry wierzchniej okładziny w prostokątnym polu wytyczonym przez linie bordiury nierówno wyciśnięto datę 1486.

Książka zszyta jest na dwa zwięzy z podwójnego lnianego sznurka. Część grzbietowa oprawy jest całkowicie zniszczona, widoczne są tylko na górnej okładzinie ozdobne zakończenie bind. Są to małe kwiatki takie same jak te, które odcisnięte są na skrzyżowaniach linii w bordiurze. Dolna okładzina ma powtórzony wzór z górnej. Księga zapinana jest na dwie klamry, które wykonane są z metalu – mosiądzu i pasków skóry. Na wierzchniej okładzinie klamry mają ozdobną formę.

St a n z a c h o w a n i a: Obie okładziny mają liczne przetarcia skóry, w niektórych miejscach introligator zbyt mocno wyciskał gorącym tłokiem. Skóra w tych miejscach zrobiła się cieńsza i popękała. Odsłonięty grzbiet, częściowo w polach między zwiezami oklejony jest kawałkami cienkiego pergaminu.

3. THOMAS DE AQUINO S. – *Summa Theologica*³ (il. 3 i 4) o wymiarach 32 cm x 20,6 cm. Oprawiona jest w deski obciągnięte cielęcą, brunatną skórą. Wszystkie tłoczenia na obu okładzinach wykonane są na ślepo.

Prostokątną bordiurę tworzą małe kwadraty, wypełnione rozetami z czterema listkami w rogach. Kwadraty są obramowane wyciskiem podwójnej linii. Zewnętrzne linie krzyżują się w narożnikach oprawy. Takie same linie odcisnięte są przy samych brzegach oprawy. Prostokątne zwierciadło wypełniają cztery wijące się ulistnione gałązki. Gałązki ciągną się z dołu do góry, zwięzając się i rozszerzając tworząc półkoliste pola. Środki tych pól wypełnione są wyciskami kwiatonów. Brzegi zwierciadła mają jeszcze dodatkową ozdobę w postaci małych kwiatków, umieszczonych w półkolach, utworzonych przez wygięcia wijących się gałązek. Dolna okładzina ma wzory identyczne z górną.

Na grzbiecie w polach między podwójnymi bindami powtórzono są wielokrotnie odciski kwiatonu, który występuje na zwierciadłach górnej i dolnej okładziny. Trzy podwójne bindy zaznaczone (podkreślone) są wytłoczonymi liniami.

St a n z a c h o w a n i a: Oprawa uszkodzona jest w górnej i dolnej części grzbietowej. Księga była zapinana na dwie klamry, po których zostały już tylko ślady.

³ Tamże, THOMAS de Aquino s. – *Summa theologica*, 1480, oprawa: deski, skóra brunatna, wycisk ślepy, ślad klamer. – IP 5316, sygn. XV. 235, nr kat. 121.

4. LIVIUS TITUS – *Historiae Romanae Decades*⁴ (il. 5 i 6) ma wymiary 32,4 cm x 24,4 cm. Oprawiona w okładziny z dębowych desek. Wszystkie tłoczenia wykonane są techniką ślepego tłoku.

Prostokątne zwierciadło podzielone jest ramkami liniowymi na trzy pola, także prostokątne. Środkowy, największy prostokąt, ułożony w pionie wypełnia typowy dla tej grupy wzór owocu granatu tzn. wijące się ulistnione gałązki (w pięciu rzędach). W dolnym prostokącie ułożonym poziomo, pośrodku odcisnięty jest wzór, powtórzony ze środkowego prostokąta. Po obu stronach wzoru występują odciski rozety w kole. W górnym prostokącie jest odwrotnie, rozeta w kole pośrodku a wzór kwiat owocu granatu po bokach. Ramka otaczająca zwierciadło a składająca się z czterech linii, łączy się z bordiurą wewnętrzną poprzez ukośnie biegnące linie, wychodzące z rogów prostokąta.

Bordiura wewnętrzna zdobiona jest powtarzającymi się wyciskami tłoków o ornamentie w kształcie litery S ozdobionej wijącymi się listkami. W narożnych kwadratach bordiury występują pojedyncze odciski niewielkiego kwiatka na wysokim słupku.

Bordiura zewnętrzna bezpośrednio przylegająca do wewnętrznej ma powtórzone ornamenty ze zwierciadła. Wyciśnięte są na przemian rozety w kole i kwiaton ze środkowego prostokąta. W zewnętrznej bordiurze u góry występuje wyciśnięty majuskulną antyką skrócony tytuł dzieła. W czterech zewnętrznych rogach wytłoczone są orły z dwiema głowami, bardzo słabo widoczne.

Dolna okładzina tylko w dwóch miejscach różni się od górnej. Oczywiście nie ma wytłoczonego napisu natomiast różnice można znaleźć w zwierciadle. W górnym poziomym prostokącie rozeta w kole występuje pośrodku a wycisk kwiatonu po bokach.

Trzy bindy wykonane z podwójnego sznurka dzielą grzbiet na pięć pól. W każdym polu w dwóch pionowych prostokątach obramowanych liniami widoczne są ślepe tłoczenia. W prawym prostokącie cztery razy w lekko zafalowanej wstędze widoczny jest napis *maria*, natomiast w lewym ornament roślinny powtórzony z wewnętrznej bordiury.

Księga zapinana była na dwie klamry, pozostały tylko blaszki na dłuższym boku górnej okładziny. Blaszki grawerowane są motywami roślinnymi i literowymi.

St a n z a c h o w a n i a: Skóra na oprawie ma liczne przetarcia i przedarcia. Najbardziej zniszczona jest w części grzbietowej i w narożach. Od wewnętrznej strony okładziny po obu stronach bloku książki widać szerokie pasy kawałków rękopisów; są to pergaminowe karty zapisane brązowym i czerwonym atramentem. Owe pergaminowe pasy spełniały rolę zawiasów dla wyklejek.

⁴ Tamże, LIVIUS Titus – *Historiae Romanae decades*, 1498, oprawa: deski, skóra brunatna, wycisk ślepy, klamry uszkodzone – IP 3432, sygn. XV. 238, nr kat. 85.

5. LACTANTIUS LUCIUS – *Opera*⁵ (il. 7 i 8) o wymiarach 33 cm x 21,6 cm. Księga oprawiona jest w okładziny z desek dębowych, obciągniętych brązową cielęcą skórą. Okładziny – górna i dolna – tłoczone są metodą na ślepo i różnią się od siebie ornamentyką.

Na górnej w prostokątnym zwierciadle wyciśnięte są w czterech rzędach wijące się gałązki z małymi listkami. W polach utworzonych przez gałązki wyciśnięto pięciopłatkowy kwiatek na wysokiej łodyżce z listkami.

Bordiurę zaznaczają poczwórne linie między, którymi wyciśnięto pojedyncze tłoiki rozet w kole i kwiatka – powtórzonego ze zwierciadła. Ornamenty te występują na przemian tylko w pionowych częściach bordiury. W pasie górnym i dolnym a także w polach narożnych wyciśnięte są rozety w kole.

Prostokątne zwierciadło dolnej okładziny podzielone jest po przekątnych poczwórnymi liniami na cztery trójkąty. W każdym z tych trójkątów wyciśnięte są orły w rombikach ustawionych w pionie. Orły mają nad głowami lekko uniesione korony. Dwa takie same orły występują jeszcze w prawej, pionowej części bordiury, między nimi zaś znajduje się odcisnięta rozeta. Pozostałe części bordiury wypełnione są rozetami w kole. Bordiurę wytyczają poczwórne linie, tak jak i na górnej okładzinie.

Na grzbiecie widoczne są trzy bindy, nie ma żadnych zdobień. W części grzbietowej blok księgi oklejony jest szerokim pasem czystego, nie zapisanego pergaminu, którego brzegi wychodzą po wewnętrznych stronach okładek.

St an z a c h o w a n i a: Oprawa najpoważniej zniszczona jest w narożnikach (duże ubytki drewna i skóry), a także w dolnej partii grzbietu. Widoczne są liczne ślady niszczenielskiej działalności owadów. Księga zapinana była na jedną klamrę, z której pozostała tylko grawerowana blaszka na górnej okładzinie.

6. CICTYS CRETENSIS – *Historia Troiana*⁶ (il. 9, 10 i 11) ma wymiary 22,4 cm x 15,8 cm. Oprawa zawiera tzw. „klocek”*. Okładziny są drewniane, obciągnięte brązową, cielęcą skórą. Wszystkie tłoczenia wykonane są techniką na ślepo.

Prostokątne, dość wąskie zwierciadło wypełniają wyciski dużego kwiatonu o wysokim słupku z dwoma listkami rozchodzącymi się na boki. Łodyżka u dołu przewiązana jest jakby kokardką. Wyciski te okolone są dwoma ulistnionymi gałązkami wijącymi się na kształt owocu granatu. Identyczne wyciski kwiatonów znajdują się także wokół półkolistych pól utworzonych przez gałązki.

⁵ Tamże, LACTANTIUS Lucius Coelius Firmianus – *Opera*, 1490, oprawa: deski, skóra brunatna, wycisk ślepy, resztki klamer – IP 3341, sygn. XV. 242, nr kat. 83.

⁶ Tamże, DICTYS Cretensis – *Historia Troiana*, 1499 r. Oprawa wspólna dla piętnastu dzieł; jeden inkunabul z 1499 r., pozostałe z lat 1513-1519. Oprawa: deski, skóra brunatna, wycisk ślepy, ślad klamer – IP 1987, sygn. XV. 58adl., nr kat. 44.

Zwierciadło obramowane jest dwiema bordiurami, które połączone są ze sobą poprzez ukośne linie wychodzące z rogów ram.

Po obu stronach okładzin, obie bordiury wyznaczone są przez wyciski szerokich linii. Wzór roślinny ornamentu tłoczony jest radełkiem.

Na tylnej okładzinie zwierciadło podzielone jest na trzy prostokąty: największy – środkowy i dwa mniejsze ułożone w poziomie (u góry i u dołu). W czterech rogach dużego prostokąta wyciśnięto po jednym kwiatku na łodyżce z listkami. Centralnie wyciśnięty jest duży tłok z literami *IHS* w podwójnym kole. Koła otacza wycisk splotu (przypominającego koronę cierniową), z którego wychodzą promienie. Promienie na przemian są proste i falujące. W poziomych prostokątach wytloczono wzory arabeskowe.

Grzbiet podzielony jest przez trzy bindy na cztery jednakowe pola. Wszystkie cztery płaszczyzny dokładnie pokryte są wyciskami ślepych tłoków o ornamentyce arabeskowej, takiej samej jak na tylnym zwierciadle (w poziomych prostokątach zwierciadła).

Stan zachowania: Oprawa zachowana jest w dość dobrym stanie, widoczne są nieliczne przetarcia skóry. Największe zniszczenia są tylko na grzbiecie, brakuje niewielkiego paska skóry w górnej części oraz przerwana jest skóra na trzeciej bindzie. Po klamrach pozostały tylko dwie blaszki na dolnej okładzinie. Blok książki przytwierdzony jest do oprawy pasem pergaminu z odręcznym pismem w kolorze brązowym i czerwonym. Wystają one po obu stronach bloku książki.

b. Drobne stemple i linie

W tej podgrupie znajdują się oprawy dwóch inkunabułów:

- *Virorum illustrium vitae* Plutarch
- *Decretales* Gregorius IX

Podstawową dekoracją tych opraw jest ornamentyka linearna. Zwierciadło podzielone jest liniami, często po przekątnych lub prosto – na krzyż. Linie dzielą zwierciadło na mniejsze pola: trójkątne, prostokątne i trapezowe. Niekiedy pola te wypełniają odciski drobnych stempli.

7. PLUTARCH – *Virorum illustrium vitae*⁷ (il. 12 i 13) dzieło ma wymiary 34,3 cm x 22,7 cm. Oprawione jest w okładziny z dębowego drewna. Brązowy kolor cielejącej skóry na oprawie jest niejednolity (najprawdopodobniej zastosowano tzw. bielenie skóry).

Ornamentyka obu okładzin jest identyczna i bardzo prosta. Zwierciadło podzielone jest dwiema przekątnymi, składającymi się z potrójnych linii i taki-

⁷ Tamże, PLUTARCHUS – *Vitae illustrium virorum*, 1491, oprawa: deski, skóra brunatna, wycisk ślepy klamry – IP 4502, sygn. XV. 245, nr kat. 105.

miż samymi liniami przecinającymi się na krzyż. Bordiurę wytyczają dwie pary (również potrójnych) linii biegnących blisko brzegów. Odległości między parami linii są różne. Największa odległość jest przy grzbiecie, najmniejsza przy dłuższym brzegu oprawy.

Sześć bind dzieli grzbiet na pięć równych pól. Oprócz drugiego pola (patrząc od góry), wszystkie płaszczyzny prostokątnych pól są dekorowane. Pośrodku każdego pola odcisnięto mały bukiet składający się z trzech kwiatków. Wokół bukietu wytłoczono bardzo dekoracyjnie rozkładające się liście, listki i małe gałązki. Obie podłużne linie grzbietu ozdobione są, małymi, skromnie zdobionymi łukami. W dolnym polu widoczne są cztery duże litery poprzedzielane kropkami; są to: *C*, *G*, *V*, *P* lub *R*. W drugim polu naklejony jest pergamin z nadrukowanym majuskułą napisem: „*PLUTARCHI VIRIRUM ILLUSTRUM VITAE*”. Na pergaminie wyciśnięto ramkę z linii (u dołu linia jest podwojona). W pierwszym górnym polu widać resztki przyklejonego papieru. Wszystkie ornamenty na grzbiecie wyciskane są tłokami o wzorze wypukłym, co wskazuje, że wyciski były niegdyś złożone. Gdzie niegdzie można jeszcze dostrzec resztki złoceń.

Wyraźną różnicę w dekoracji widać na obu okładzinach i na grzbiecie. Można wywnioskować, że grzbiet dekorowany był znacznie później.

Księga zapinana jest na dwie metalowe klamry. Blaszki przyczepione są nitami do pasków ze świńskiej, jasnej skóry. Jakość i sposób wykonania znamionują raczej nieudolną, aczkolwiek skuteczną naprawę; księga zapina się.

S t a n z a c h o w a n i a: Jest zupełnie dobry. Widoczne są nieliczne ślady po owadach, deski zachowały się bardzo dobrze. Ubytki skóry występują tylko w dolnych partiach obu okładzin oraz w górnej części grzbietu. Dół grzbietu jest urwany (ale jeszcze się trzyma).

8. GREGORIUS IX papa – *Decretales*⁸ (il. 14 i 15). Jest to drugi egzemplarz tego dzieła znajdującego się w Bibliotece Uniwersyteckiej KUL. Księga ma wymiary 44 cm x 28,6 cm. Okładziny z dębowych desek obciążone są cielęcą, brązową skórą. Prostokątne zwierciadło wypełnione jest liniami i tłokami wyciskany na ślepo. Szerokie pasy utworzone z dwóch linii biegnących równolegle przeplatają się między sobą tworzą charakterystyczny dla opraw gotyckich ornament plecionki wstęgowej*. Plecionka obramowana jest podwójną linią bordiury, dzięki czemu powstały przy jej bokach trójkątne płaszczyzny; przy dłuższych po trzy, a przy krótszych po dwie. W trójkątach tych introligator powyciskał dużą ilość małych tłoków o różnych kształtach i wzorach. Trójkąty dolne: w lewym pośrodku wyciśnięty jest w pionowo ustawionym rombie jeleń,

⁸ Tamże, GREGORIUS IX papa – *Decretales*, 1481, drugi egzemplarz, oprawa: deski, skóra brunatna, wycisk ślepy, resztki klamer, umocnienie grzbietowe z fragmentami pergaminu rkp. – IP 2511, sygn. XV. 259, nr kat. 62.

a w każdym kącie trójkąta kwiatki. W kątach dolnych pięciopłatkowe, a w górnym sześciopłatkowy, przy czym każdy kwiatek jest inny. W prawym trójkącie pośrodku znajduje się odcisk rozety w kole, a po kątach takie same kwiatki jak w trójkącie obok. Trójkąty przy górnej linii bordiury są tego samego rozmiaru co trójkąty dolne. Lewy trójkąt wypełnia taka sama rozeta w kole jak u dołu ale kwiatki są tylko w dwóch kątach (tych przy linii bordiury). W trójkącie obok, pośrodku znajduje się odcisk lilii; są to dwie lilie złączone dolnymi częściami (lustrzane odbicie). W kątach znajdują się również małe kwiatki, wszystkie sześciopłatkowe; tylko dwa z nich są identyczne (te przy linii bordiury). Trójkąty znajdujące się przy dłuższych bokach bordiury wypełniają te same tłoki tylko w innej konfiguracji oraz dodatkowo wycisk małego tłoka z literami *IHS* w kole. Wyjątkiem są tylko środkowe trójkąty (po obu stronach). W nich wyciśnięto trzy duże liście, tak że wypełniają prawie cały trójkąt. Liście wychodzą ze środka i kierują się w każdy róg trójkąta. W rombach, które powstały między splotami plecionki wyciśnięto po jednym małym tłoku. Są to: lilia, dwie połączone lilie i jeleń w rombie. Mniej więcej na wysokości $2/5$ u góry zwierciadła naklejony jest pergaminowy prostokąt o wymiarach 5,5 cm x 10,2 cm z odręcznym napisem (jest on mało czytelny, i jest to najprawdopodobniej tytuł i autor dzieła). Napisy są wykonane brązowym i czerwonym atramentem.

Bordiura obramowana jest wyciskami podwójnych linii. Między nimi wyciśnięto wiele różnorodnych małych tłoków, część powtórzona jest ze zwierciadła. Tylko w dolnym pasie bordiury jeden wycisk tego samego tłoka powtórzono osiem razy. Jest to wstęga z napisem *maria*. Pozostałe pasy obramienia wypełnione są na przemian powtarzającym się wyciskiem wstęgi z napisem i jakiegoś innego tłoka (jeleń w rombie, pięcio- i sześciopłatkowe kwiatki różne, lilia i lilie połączone oraz litery *IHS* w kole).

Dolna okładzina różni się od górnej. Zwierciadło podzielone jest podwójnymi liniami w pionie i w poziomie symetrycznie na krzyż. Każdy powstały w ten sposób prostokąt podzielony jest podwójnymi liniami po przekątnych. Z tych podziałów powstało szesnaście trójkątów. Trójkąty przylegające do krótszych boków bordiury (po dwa na dole i dwa na górze) mają wyciśnięte po trzy duże liście wychodzące ze środka i kierujące się ku rogom trójkąta. Środki trójkątów a zarazem punkty rozchodzenia się liści oznaczono wyciskiem małego sześciopłatkowego kwiatka. W każdym z pozostałych trójkątów wyciśnięto po trzy różne tłoki w odmiennych konfiguracjach. Powtarzają się wyciski tłoków z górnej okładziny (jeleń w rombie, małe kwiatki pięcio- i sześciopłatkowe, rozeta w kole z literami *IHS*, lilia i lilie połączone) ale pojawiają się i nowe: orzeł na tarczy i litery *IHS* zamknięte w sześciokącie. Bordiurę wypełniają małe tłoki wyciśnięte na przemian ze wstęgowym napisem *maria*.

Na grzbiecie widać pięć podwójnych bind. Skóra jest gładka, niezdobiona. Na drugiej płaszczyźnie (patrząc od góry) między bindami naklejony jest prostokątny pergamin o wymiarach 5 cm x 9,3 cm z napisem, którego pierwszy

wiersz jest nieczytelny. Od następnego wiersza widoczny jest tekst: *Decretalium Gregory IX*. Pismo wykonane jest ręcznie brązowym atramentem. Uwagę zwracają wymalowane olejną farbą (czarną i białą) dwie duże litery *D* i *Ž*. W ten sam sposób namalowano jeszcze cyfrę 32.

Blok księgi przytwierdzony jest do desek za pomocą pergaminowych paszków. Płaszczyzny między związami wyklejone są także pasami pergaminu, których końce również przyklejone są do desek. Po obu stronach widoczne są wąskie paski wyklejek (są to fragmenty pergaminowych rękopisów z zachowanym brązowym i czerwonym pismem).

Stan zachowania: Księga zachowana jest w nie najlepszym stanie, deski pod skórą zjedzone są przez owady i kruszą się. Na oprawie widać ślady po okuciach, które kiedyś były w narożach i pośrodku. Zachowały się także resztki pasków od klamer, choć nie wydają się być oryginalne (raczej nie pochodzą z czasu wykonania oprawy), paski są z jasnej, grubej skóry innej niż ta na oprawie.

c. Ornament sznurowy*

Wyróżniającym się motywem jest ornament w formie plecionki sznurowej.

Do tej podgrupy należą dwa inkunabuły, mające wspólną oprawę. (il. 16 i 17)

9. *MANCIELLUS ANTONIUS – Scribendi orandique modus*⁹

10. *LAETUS POMPONIUS – Romanae historiae compendium*¹⁰

Księga jest niewielka, ma wymiary 22 cm x 15,4 cm. Deski obciążone są cielęcą, brązową skórą. Wszystkie wyciski tłoczone są techniką na ślepo.

Prostokątne zwierciadło podzielone jest na cztery pionowe pasy. Tylko dwa zewnętrzne są tej samej szerokości. W nich to wyciśnięto szeregowo powtarzający się tłok w kształcie odwróconej litery *S*, przyozdobionej listkami. Do ozdobienia szerszego, środkowego pasa użyto ornamentu sznurowego, natomiast węższy powstał przez szereg powtarzających się odcisków małego tłoczka w kształcie litery *S*, także przyozdobionej listkami. Zwierciadło obramowane jest przez wyciski potrójnych linii, na których w różnych odległościach wyciśnięto małe sześciopłatkowe kwiatki. Prosta, bo składająca się tylko z trzech linii bordiura, połączona jest ze zwierciadłem przez ukośne linie (także potrójne)

⁹ Tamże, *MANCINELLUS Antonius – Scribendi orandique modus*, 1498, egzemplarz jedyny w Polsce, współoprawne z dwoma inkunabułami z lat 1498 i 1497 i jednym starodrukiem z 1501. oprawa: deski, skóra brunatna, wycisk ślepy, umocnienie grzbietowe z fragm. pergaminu rkp. – IP 3543, sygn. XV. 44adl, nr kat. 87.

¹⁰ Tamże, *LAETUS Pomponius – Romanae historiae compendium*, 1499, oprawa: jak wyżej (współoprawa) – IP 3345, sygn. XV. 43adl, nr kat. 84.

wychodzące z narożników. Ukośne linie wchodzi na zwierciadło, co świadczy o niestarannej pracy introligatora.

Na tylnej okładzinie zwierciadło podzielone jest tylko na trzy pasy (ale za to równe). Dwa zewnętrzne ozdobione są wyciskiem tego samego tłoka (w kształcie litery *S*) co pasy zewnętrzne zwierciadła na okładzinie przedniej. Środkowy pas ma również powtórzony motyw z przedniej okładziny w postaci wycisku ornamentu sznurowego. Pasy oddzielone są od siebie potrójnymi liniami. Takimi samymi liniami obramowane jest zwierciadło i bordiura. Linie obramowujące zwierciadło wychodzą dalej aż do bordiury tworząc w narożach okładzin kwadraty. Na grzbiecie, pola między czterema bindami są gładkie, niezdobione.

St a n z a c h o w a n i a: Skóra na oprawie ma liczne przetarcia tak, że mało czytelne są ornamenty na okładzinie dolnej. W górnej i dolnej części grzbietu oderwana jest skóra (widać zwięzy). Po obu stronach, między blokiem książki a okładzinami dobrze zachowały się szerokie pasy rękopiśmiennych pergaminowych wyklejek. Na nich wyraźnie widać zapis nutowy. Linie są czerwone, a nuty i tekst brązowe. Blok książki spinały kiedyś dwie klamry, po których pozostały dzisiaj tylko ozdobne blaszki na górnej okładzinie.

d. Medaliony*

Środek zwierciadła zdobi duży medalion utworzony z większej ilości małych tłoków lub plakiety. Do tej podgrupy zaliczyć można trzy oprawy.

11. *Biblia Latina*¹¹ (il. 18) o wymiarach 28 cm x 20 cm, oprawiona jest w deski. Deski obciągnięte są świńską, jasną (wybieloną) skórą.

W środku prostokątnego zwierciadła znajduje się plaketowy wycisk medalionu w kształcie migdała o roślinnej ornamentyce. Środek migdała zajmuje wycisk kilku owalnych kręgów. W centrum tych kręgów wytłoczono litery (najprawdopodobniej są to: *IHS*), zwieńczone kwiatem lub koroną. W czterech rogach zwierciadła umieszczono stylizowane lilie.

Zwierciadło obramowane jest bordiurą składającą się z dwóch par potrójnych linii, między którymi wytłoczono (stylizowane) powykręcane listki. Zwierciadło wraz z wewnętrzną bordiurą nie jest umieszczone centralnie na oprawie lecz przesunięte w prawo, tak, że zewnętrzna bordiura ma tylko trzy boki. Jest ona zdobiona geometryczno-roślinnymi wzorami i także obramowana potrójnymi liniami. Między zewnętrzną bordiurą a grzbietem wytłoczono wąski pas o ornamentyce takiej samej jak na bordiurze wewnętrznej.

¹¹ Tamże, *BIBLIA Latina*, 1475, oprawa: deski, skóra jasna, wycisk ślepy, klamry. – IP 992, sygn. XV. 204, nr kat. 15.

Tylna okładzina zdobiona jest identycznie jak przednia. Grzbiet jest gładki, niezdobiony. Wszystkie wyciski tłoczone są techniką na ślepo jednakże bardzo płytko, przez co ornamenty są słabo czytelne.

Blok książki spięty jest dwiema klamrami zaczepionymi na paskach.

St a n z a c h o w a n i a: Oprawa zachowana w bardzo dobrym stanie. Książka kiedyś miała niewątpliwie okucia, ponieważ w rogach widoczne są dziurki po nitach.

12. DIOGENES LAERTUS – *Vitae et sententiae philosophorum*¹² (il. 19)

(drugi egzemplarz, znajdujący się w zbiorach biblioteki KUL). Jest to tzw. klocek. Książka ma wymiary 21,4 cm x 15,5 cm. Oprawiona jest w cielęcą, brązową skórę i usztywniona bukowymi deskami.

W prostokątnym zwierciadle centralnie wyciśnięto (bardzo głęboko) okrągły stempel z popiersiem ustawionym w profilu. Na wprost profilu widoczny jest biegnący w dół napis: *DIVI IULI*, zakończony małym kwiatkiem. Płaszczyny nad i pod stemplem ozdobiono stylizowanymi, ulistnionymi gałązkami. Zwierciadło okolone jest trzema bordiurami, obramowanymi podwójnymi i potrójnymi liniami. Wewnętrzną bordiurę zdobi radełkowy wycisk ulistnionej i ukwieconej, wijącej się gałązki. Środkową bordiurę zdobi wijąca się winorośl. Zewnętrzną zdobią pięciopłatkowe kwiatki na przemian z listkami wijącymi się na kształt litery *S*. W górnym pasie bordiury widnieje napis wytłoczony majuskułą antykwą. Widoczne są następujące litery: *CSVETONITRA*.

Dolna okładzina zdobiona jest tak jak górna, ale nie zawiera napisu. Wszystkie tłoczenia wyciskane są na ślepo.

Grzbiet jest gładki i niezdobiony. Widoczne są na nim cztery bindy.

St a n z a c h o w a n i a: Oprawa zachowana jest w nie najlepszym stanie. Deska górnej okładziny jest złamana, skóra w narożach jest porwana i postrzępiona. Na grzbiecie u dołu i u góry występują duże ubytki skóry. Widoczne są też liczne ślady po owadach. Książka zamykana była na dwie klamry, z których pozostały tylko blaszki na górnej i dolnej okładzinie.

Wspólną oprawę mają dwa inkunabuły. (il. 20, 21 i 22) Są to:

13. BONIFACIUS VIII papa – *Liber Sextus Decretalium*¹³

¹² Tamże, DIOGENES Laertius – *Vitae et sententiae philosophorum*, 1490, drugi egzemplarz, współoprawne z dwoma starodrukami z lat 1515 i 1516, oprawa: deski, skóra brązowa, wycisk ślepy, klamry, umocnienie grzbietowe z fragmentami pergaminu rkp. – IP 1916, sygn. XV. 41adl, nr kat. 46.

¹³ Tamże, BONIFACIUS VIII papa – *Liber sextus Decretalium*, 1485, oprawa: deski, skóra brązowa, wycisk ślepy, resztki klamer – IP 1191, sygn. XV. 53, nr kat. 28.

14. CLEMENS V papa – *Constitutiones*¹⁴

Książka ma wymiary 25 cm x 17,5 cm. Okładziny są drewniane, obciągnięte cielecą, brązową skórą.

W prostokątnym zwierciadle bardzo słabo widoczne są kontury medalionu lub superekslibrisu. U góry i u dołu (także słabo widoczne) znajdują się tłoczenia geometrycznych ornamentów. W górnej części nad tymi tłoczeniami z trudem można odczytać wyciśnięte litery daty: *M D XXXX* (jest to data powstania oprawy). Całość obramowana jest bordiurą o ornamentyce geometryczno-roślinnej. Druga, zewnętrzna bordiura (połączona z wewnętrzną ukośnymi liniami) ma radełkowy wycisk stylizowanej, wijącej się gałązki z palmetowymi listkami. W górnym pasie tej bordiury widnieje złożony napis antykwą w majuskule: *SEXTUS-LIBER DEKRETA*. Na wszystkich ornamentach górnej okładziny widoczne są ślady złocienia.

Tylna okładzina od przedniej różni się kompozycją i ornamentyką. Zwierciadło jest bardzo wąskie. Ornament wyciśnięto radełkiem; jest to pionowo ułożona łodyga, przy której po obu stronach wiją się zakręcone listki zakończone kwiatami. Zwierciadło otaczają dwie bordiury, również tłoczone radełkami. Na wewnętrznej bordiurze szeregowo wyciśnięto następujące sceny biblijne:

1. Adam i Ewa (Pod sceną na tabliczce napis: *PECCATUM*).
2. Ukrzyżowanie (*SATISFACTIO*).
3. Chrystus Zmartwychwstały (*IUSTIFICATIO*).
4. Dopatrzeć się można zarysów jeszcze jednej sceny.

Tłoczenia są bardzo płytkie, przez co sceny i podpisy są mało czytelne. W rogach bordiury jedne sceny wchodzą na drugie, co jeszcze bardziej zamazuje obrazy.

Na bordiurze zewnętrznej dostrzec można występujące wzory roślinne i figuralne. Tłoczenia roślinne są jeszcze w miarę czytelne kwiaty na długiej łodydze, od której na boki wyginają się mniejsze z listkami, natomiast figuralne bardzo słabo. Dostrzec można tylko kontury postaci; w dwóch przypadkach widać rękę trzymającą miecz lub sztylet. Obie bordiury połączone są ze sobą i ze zwierciadłem poprzez ukośne linie wychodzące z rogów. Wszystkie linie (również te obramowujące bordiury i zwierciadło) są potrójne.

Pola między trzema bindami zdobione są ukośną kratką, której oczka wypełniają czteropłatkowe kwiatki jest to motyw dekoracyjny, zwany ornamentem rautowym*. Tłoczenia wykonane są techniką na ślepo.

St a n z a c h o w a n i a: Liczne przetarcia skóry, ubytki w narożach i na grzbiecie oraz duża ilość śladów po owadach. Książka zapinana była na dwie klamry, pozostała tylko jedna blaszka na górnej okładzinie.

¹⁴ Tamże, CLEMENS V papa – *Constitutiones*, 1485, oprawa: jak wyżej (współprawa) – IP 1638, sygn. XV. 54adl, nr kat. 36.

e. Ornament w typie arabski*

Ornament o symetrycznym układzie pionowym lub poziomym, oparty na motywie stylizowanej wici roślinnej. Taką ornamentykę odnaleźć można na grzbietach dwóch inkunabułów.

15. PLAUTUS TITUS MACCIUS – *Comoediae*¹⁵ (il. 23) Księga ma wymiary 32,5 cm x 22,8 cm. Oprawa usztywniona jest tekturą i pokryta ciełącą, brunatną skórą. Kolor skóry jest niejednorodny (wygląda to tak, jakby spryskano ją czarną farbą albo specjalnie wygarbowano tak skórę).

Ozdobiony jest tylko grzbiet oprawy. Pięć bind dzieli grzbiet na sześć pól. Wszystkie pola są zdobione ornamentami arabskimi o motywach roślinnych z pionową i poziomą osią kompozycji. W drugim polu naklejony jest kwadrat z ciełącej, jasnobrązowej skóry o wymiarach 4 cm x 4 cm. Wzdłuż jego czterech krawędzi wytłoczono na ślepo ząbkowany wzór. Pośrodku naklejki widnieje napis, wytłoczony renesansową kapitałą w dwóch rzędach:

PLAUTNAE COMEDIA. Oprócz naklejki wszystkie ornamenty są złoczone.

St a n z a c h o w a n i a: Najbardziej ucierpiała skóra na grzbiecie, jest poprzedziana i miejscami udarta (szczególnie na trzeciej bindzie). Na obu okładzinach widoczne są przetarcia skóry. Dostrzec można też nieliczne ślady po owadach.

16. GREGORIUS IX papa – *Decretales*¹⁶ (il. 24) ma wymiary 41,4 cm x 27 cm. Tekturowa okładzina obciążona jest ciełącą, brązową skórą.

Zdobiony jest cały grzbiet łącznie z bindami. Bind jest siedem i ozdobione są geometryczno-roślinnymi pasami ornamentów. Pola między bindami wypełniają tłoki o wzorach arabskich. Pośrodku każdego pola w rombie odcisnięty jest ornament o kompozycji opartej na pionowej osi. Wokół rombu wyściśnięto różnego rodzaju kwiatki, gałązki i liście; wszystko to zwija się, przepłata i skręca, tworząc skomplikowany wzór. Wszystkie ornamenty na grzbiecie są złoczone. W drugim polu naklejona jest pergaminowa karteczka o wymiarach 9 cm x 3,5 cm. Wydrukowano na niej w trzech rzędach antykwą w majuskule, złoczone napis: *GREGORY IX DECRETALES CUM GLOSSA*.

St a n z a c h o w a n i a: Największemu zniszczeniu uległa skóra na grzbiecie; widoczne są zdarcia, przetarcia i rozdarcia. Grzbiet u dołu jest udarty, a skóra pękła przez środek.

¹⁵ Tamże, PLAUTUS Titus Maccius – *Comoediae*, 1499, drugi egzemplarz, oprawa: tektura, skóra brunatna, grzbiet złoczone – IP 4479, sygn. XV. 239, nr kat. 104.

¹⁶ Tamże, GREGORIUS IX papa – *Decretales*, 1486, oprawa: tektura, skóra brunatna, grzbiet ozdobny – IP 2511, sygn. XV. 252, nr kat. 61.

Podobna sytuacja jest u góry, gdzie skóra jest także wydarta, a pęknięcie wystąpiło przy samej okładzinie. Na obu okładzinach skóra jest pobrudzona i pomazana czarną farbą.

f. Skóra niezdobiona

17. IOSEPHUS FLAVIUS – *De antiquitate Iudaica*¹⁷. Okładziny usztywnione są tekturą o wymiarach 29,5 cm x 20,9 cm. Całość obciążnięta jest ciełącą, brunatną skórą.

Po obu stronach okładzin wzdłuż wszystkich krawędzi wyciśnięto pojedynczą linię. Trzy bindy na grzbiecie także podkreślone są pojedynczymi liniami.

St a n z a c h o w a n i a: Skóra na grzbiecie zniszczona jest tylko w niewielkim stopniu (niewielkie ubytki u góry i u dołu).

18. MARTINUS POLONUS OP – *Margarita Decreti*¹⁸ (il. 25) o wymiarach 30,7 cm x 20,5 cm. Jest to jedyna księga oprawiona w pergamin.

Tekturowe okładziny obciążnięte są pergaminem o żółtej barwie. Na dłuższych brzegach okładzin pergamin ma 7 mm zakładki (chronią one blok książki). Grzbiet jest gładki.

St a n z a c h o w a n i a całości jest doskonały.

2. OPRAWA W PÓLSKÓREK

Skóra obejmuje grzbiet zachodząc częściowo na okładziny (przeważnie do połowy) obejmując obustronnie blok książki¹⁹. Do tej grupy należy pięć opraw inkunabułów.

19. IMITATIO – *De imitatione Christi*²⁰ (il. 26) wchodzi w skład „klocka”. Książka ma wymiary 21 cm x 14,6 cm. Oprawiona jest w ciekłą owczą skórę, zabarwioną na czerwono. Skóra obejmuje grzbiet i sięga aż do połowy okładzin, wykonanych z bukowych desek.

Zdobienia po obu stronach okładzin są takie same i bardzo proste. Cztery pary pionowych, podwójnych linii, biegnących równolegle w niewielkich od-

¹⁷ Tamże, IOSEPHUS Flavius – *De antiquitate Iudaica*, 1499, oprawa: tektura, skóra brunatna – IP 3281, sygn. XV. 213, nr kat. 82.

¹⁸ Tamże, MARTINUS Polonus OP – *Margarita Decreti*, 1486, oprawa: tektura, skóra jasna – IP 3623, sygn. XV. 183, nr kat. 134.

¹⁹ Lewicka-Kamińska, *Rzut oka na rozwój oprawy książkowej w Krakowie*, s. 31.

²⁰ Kunowska, dz. cyt., IMITATIO – *De imitatione Christi*, 1486, współoprawne z inkunabułem z 1487, oprawa: deski, skóra brunatna, zniszczone kłamy – IP 3034, sygn. XV. 13, nr kat. 78.

stębach, przecięte są u góry i u dołu dwiema parami (równoległych) podwójnych linii. Wszystkie linie wytłoczone są na ślepo.

Grzbiet ma pięć bind, a pola między nimi są gładkie i niezdobione. Księga zapięta jest na jedną mosiężną klamrę, grawerowaną ornamentami roślinnymi i literowymi.

St an zachowania: Deski przetrwały w bardzo dobrym stanie, natomiast skóra w znacznie gorszym. Widoczne są liczne przetarcia, zdrapania, przedarcia i odbarwienia lica skóry, a także ubytki w górnej i dolnej części grzbietu.

20. DIOGENES LAERTIUS – *Vitae et sententiae philosophorum*²¹ (il. 27)

Jest to „klocek”. Książka ma wymiary 22,7 cm x 15,6 cm i oprawiona jest w bukowe deski. Świńska, jasna skóra obejmuje grzbiet i po obu stronach okładzin sięga lekko za połowę.

Skóra na górnej i dolnej okładzinie ma identyczną ornamentację, tłoczoną techniką na ślepo. Cała prostokątna płaszczyzna skóry wytłoczona jest tłokiem o wzorze owocu granatu. Półkoliste pola, które powstały między gałązkami wypełnia wycisk kwiatka na długiej łodyżce (słupku) i dwóch listkach po obu jej stronach. Cała płaszczyzna skóry (po obu stronach okładzin) otoczona jest ramą utworzoną z podwójnych linii.

Na grzbiecie, trzy bindy obustronnie podkreślone są również podwójnymi liniami natomiast pojedynczą linię wytłoczono (wzdłuż) przez środek każdej bindy.

Blok książki zapięty jest dwiema mosiężnymi klamrami, z roślinno-literowym grawerunkiem. Klamry są zaczepione na skórzanych paskach (z tej samej skóry co okładzina). Między blokiem a deskami wszyte są paski pergaminu zapisanego ręcznie brązowym atramentem.

St an zachowania: Deski, skóra i klamry są doskonale zachowane.

21. OVIDIUS PUBLIUS NASO – *Metamorphoses*²² (il. 28 i 29). Również „klocek”. Posiada wymiary 29,4 cm x 20,3 cm i oprawiony jest w dębowe deski. Świńska, jasna skóra obejmuje grzbiet i sięga po obu stronach równo do połowy desek.

Dwie pary podwójnych linii wytyczają zwierciadło, tworząc bordiurę. Między tymi liniami gorącym radełkiem (świadczy o tym znaczne zbrązowienie skóry) wyciśnięto ornamenty roślinne: mały pięciopłatkowy kwiatek na prze-

²¹ Tamże, DIOGENES Laertius – *Vitae et sententiae philosophorum*, 1490, oprawa: deski, skóra jasna, wycisk ślepy, klamry, umocnienie grzbietowe z fragm. pergaminu rkp. – IP 1916, sygn. XV. 46, nr kat. 45.

²² Tamże, OVIDIUS Publius Naso – *Metamorphoses*, 1493, współoprawne z dwoma starodrukami z 1510 i 1521, egzemplarz jedyny w Polsce, oprawa: deski, półskórek jasny, resztki klamer – IP 4075, sygn. XV. 200adl., nr kat. 96.

mian z listkami i spłaszczonym kółkiem. Na środku zwierciadła, szeregowo jeden za drugim (w pionie) wyciśnięte są cztery duże, pięciopłatkowe kwiaty. Kwiaty, które są złożone wyglądają jak wirujące rozety.

Nad i pod zwierciadłem, w poziomych ramkach z linii, widoczne są (bardzo czytelne) napisy, wykonane antykwą w majuskule. U góry w dwóch rzędach: *LAURENTII*, (w drugim rzędzie) *VALLAE ET*, u dołu *SALUSTIUS*. Na tylnej okładzinie, w wąskim zwierciadle, widoczny jest (wytłoczony radełkiem na ślepo) ornament w formie spłaszczonej ósemki.

Zwierciadło łączy się z bordiurą przez podwójne ukośne linie, wychodzące z czterech rogów. Bordiura tłoczona jest także na ślepo radełkiem o wzorze wijącej się gałązki, przeplatanej kwiatkami i różnego kształtu listkami oraz ptaszkami.

Na grzbiecie widać cztery bindy podkreślone (po obu stronach) podwójnymi liniami (także tłoczonymi na ślepo). Książka zapinana była na dwie klamry, z których pozostały jedynie blaszki na górnej okładzinie.

Stan zachowania: Skóra zachowała się bardzo dobrze, gorzej jest z deskami. Rogi desek są odłupane i mocno podziurawione przez owady. Na obu okładzinach widać dużo śladów po owadach.

22. *Biblia Latina*²³ (il. 30), oprawiona jest w tekturowe okładziny o wymiarach 23 cm x 17 cm. Tektura oklejona jest papierem zeberkowym o jasnokremowym kolorze.

Grzbiet pokryty jest brązową skórą. Pięć bardzo wypukłych bind podkreślono złożonymi liniami. W polach między bindami, centralnie odbito złożone ornamenty. Są to na przemian: mały czteropłatkowy kwiatek i wazon z kwiatami. Złotą linią zaznaczono także oba brzegi grzbietu. W drugim polu naklejony jest mały prostokąt z jasnej skóry, z podwójnymi złożonymi ramkami. W ramkach tych odbito gotycką minuskułą w dwóch rzędach odbito złożony napis: *Sacra-scriptura*.

Stan zachowania: Tekturowe okładziny są bardzo zniszczone; poobrywane rogi, okleina papierowa miejscami pozrywana. Na grzbiecie u dołu i u góry skóra jest lekko postrzępiona.

23. ESCHUID IOANNES – *Summa astrologiae iudicialis*²⁴ (il. 31). Oprawa usztywniona jest tekturą o wymiarach 29,8 cm x 21 cm. Tektura oklejona jest papierem marmurkowym w kolorach fioletowym i zielonym.

²³ Tamże, *BIBLIA Latina*, 1484, drugi egzemplarz, oprawa: tektura, grzbiet ze skóry brunatnej, ozdobiony złożeniami – IP 1018, sygn. XV. 51, nr kat. 20.

²⁴ Tamże, ESCHUID Ioannes – *Summa astrologiae iudicialis*, 1489, oprawa: tektura, półskórek – IP 2087, sygn. XV. 185, nr kat. 50.

Grzbiet pokryty jest cielecą, brunatną skórą. W polach między trzema bindami, centralnie wytłoczono na ślepo mały kwiatek w kole (najprawdopodobniej ponieważ wycisk jest słabo czytelny). Skóra jest mocno podniszczona.

3. BRAK OPRAWY (lub oprawa zastępcza)

Grupa trzecia to książki, których skórzana oprawa uległa zniszczeniu a pozostały tylko drewniane okładziny. Niewielka część opraw była restaurowana w XIX i XX w.

24. PLAVTUS TITUS MACCIUS – *Comoediae*²⁵ (il. 32). Skórzana oprawa nie zachowała się, pozostały tylko gdzieniegdzie drobiny skóry przyklejone do okładzin. Zachowały się natomiast drewniane, dębowe okładziny o wymiarach 33,7 cm x 22,7 cm. Deski przycięte są równo z blokiem książki. Na odsłoniętym grzbiecie widać pięć związów z lnianego sznurka.

Księga zapinana była kiedyś na dwie klamry, zostały po nich tylko wyżłobienia w deskach. Deski są mocno poznaczone śladami po owadach.

25. GREGORIUS IX papa – *Decretales*²⁶ (il. 33). Z oprawy zachowały się tylko dębowe deski o wymiarach 44,4 cm x 29 cm. Dłuższe brzegi desek przycięte są na równo z blokiem książki. Resztki brunatnej skóry można zauważyć pod blaszkami klamer, które pozostały na górnej okładzinie. Blaszki grawerowane są ornamentami roślinno-literowymi. Na dolnej okładzinie w wyżłobieniach przynitowane są resztki skórzanych pasków od klamer. Do grzbietu deski przytwierdzone są czterema związami z podwójnego lnianego sznurka. Między blokiem a górną deską wklejony jest szeroki pas rękopiśmiennego pergaminu, zapisanego brązowym atramentem z czerwonymi rubrykacjami.

Deska górnej okładziny pęknięta jest aż do połowy. Widać bardzo dużą ilość śladów po owadach.

26. PERSIUS AULUS FLACCUS – *Satirae*²⁷ (il. 34) ma wymiary 30,4 cm x 21,7 cm. Inkunabuł oprawiony jest w tekturę, która oklejona jest papierem żeberkowym w niebieskim kolorze. Grzbiet gładki. Stan oprawy jest bardzo dobry.

²⁵ Tamże, PLAVTUS Titus Maccius – *Comoediae*, 1499, oprawa: deski, skóra zdarta, ślad klamer – IP 4479, sygn. XV. 244, nr kat. 103.

²⁶ Tamże, GREGORIUS IX papa – *Decretales*, 1486, oprawa: deski, skóra zdarta, ślad klamer, wyklejka z fragmentem rkp. – IP 2521, sygn. XV. 260, nr kat. 63.

²⁷ Tamże, PERSIUS Aulus Flaccus – *Satirae*, 1499, oprawa: tektura – IP 4275, sygn. XV. 222, nr kat. 97.

27. QUINTILIANUS MARCUS FABIVS – *Declamationes*²⁸ (il. 35) ma wymiary 29,5 cm x 21 cm. Książka oprawiona jest w tekturowe okładki oklejone czarnym marmurkiem. Grzbiet jest gładki. Papier na rogach okładek jest mocno przetarty.

28. CHAIMIS BARTHOLOMAEVS *Confessionale*²⁹

29. DANDULO FANTINVS *Compendium catholicae fidei*³⁰

Są to dwa inkunabuły pochodzenia weneckiego, zszyte w jeden blok o wymiarach 20,7 cm x 14,5 cm (il. 36). Do grzbietu przyklejony jest brązowy papier (pakowy), który jest przycięty równo z blokiem książki.

²⁸ Tamże, QUINTILIANVS Marcus Fabius – *Declamationes*, 1482, oprawa: XX wiek – IP 4651, sygn. XV. 212, nr kat. 108.

²⁹ Tamże, CHAIMIS Bartholomaeus – *Confessionale*, 1486, oprawa: broszura zniszczona – IP 1511, sygn. XV. 28adl., nr kat. 34.

³⁰ Tamże, DANDULO Fantinus – *Compendium catholicae fidei*, 1490, współoprawne z inkunabułem z 1486 r. (z pozycją 29) – IP 1829, sygn. XV. 27, nr kat. 42.

**EINBÄNDE DER (IN VENEDIG GEDRUCKTEN) IN DEN SAMMLUNGEN DER
UNIVERSITÄTSBIBLIOTHEK DER KATHOLISCHEN UNIVERSITÄT
LUBLIN VORHANDENEN INKUNABELN**

ZUSAMMENFASSUNG

Ende der 70er Jahre besaß die Bibliothek der Katholischen Universität Lublin in ihren Sammlungen 131 Inkunabeln. Sie wurden von Maria Kunowska (die Publikation in ABMK, Bd. 36, 1978) bearbeitet. Zur Zeit (1999) besitzt die Bibliothek 137 Inkunabeln. Sie stammen aus verschiedenen europäischen Druckereien und Buchbinderwerkstätten. Von ihnen wurde eine Gruppe von 29 in Venedig gedruckten Inkunabeln ausgesondert.

Der in den 90er Jahren gemachte Versuch einer genauen Datierung einzelner Einbände und der Bestimmung ihres Entstehungsortes brachte interessante Beobachtungen über die Entwicklung des mittelalterlichen Einbandes vom Anfang des 16. Jhs. Es ist sichtbar geworden, dass Krakau zum Zentrum der Buchbinderei geworden war, zu welchem die Zentren von Südpolen, Schlesien und sogar von Böhmen hinneigten, wobei eine gemeinsame Quelle dieser Invention zweifellos Italien war.

Eine eingehende Analyse der einzelnen Einbände hat gezeigt, dass Buchbinderwerkstätten ein breites Spektrum eigener Methoden und technischer Lösungen verwendeten. Die Buchbinder waren jedoch nicht nur Handwerker: sie verwendeten (oft erfinderische) Prinzipien der Verzierungskomposition und waren an künstlerischen und Stilproblemen interessiert. Die Art der Verzierungen konnte für die gegebene Bibliothek oder Werkstatt einheitlich sein; es gibt aber auch viele Beispiele eines freien Schaffens. In der Verzierung der Bucheinbände finden natürlich die allgemein herrschenden Stiltendenzen sowie die sich absondernden nationalen Stile ihren spezifischen Ausdruck.

Die Technik der Einbände änderte sich in kleinen Werkstätten oder in Zentren, wo der Hang zu einer Art der Einbände festverwurzelt war, über Jahrzehnte lang nicht, die Ornamentik dagegen veränderte sich mit der Mode und nach aktuellen Tendenzen in der Architektur, Skulptur, Malerei, im Handwerk, in Kleidungs- und Schmuckstilen. Ähnliche (oder geradezu gleiche) dekorative Elemente finden wir sowohl auf den Stoffen als auch auf den Bucheinbänden. Zum Beispiel die Malerei von der Wende des 15. zum 16. Jahrhundert liefert viele Beispiele für die Verwendung des Musters des stilisierten Granatapfels auf den Trachten der Zeitgenossen. auch die Einbände aus dieser Zeit verwenden oft das Motiv.

Die so durchgeführte Vergleichsanalyse schuf einen Grund dazu, die untersuchten Bucheinbände einer bestimmten geschichtlichen Epoche zuzuschreiben und ihren wahrscheinlichen Entstehungsort zu bestimmen.

Übersetzt von Jolanta Janoszcyk

SŁOWNICZEK

Arabeska – wic oparta na wzorach roślinnych, plastycznie stylizowana zawsze w układzie symetrycznym (jako ornament pionowy, poziomy lub ciągły wokół pól). Uzupełniana często innymi motywami, stosowana była we wszystkich gałęziach sztuki. Arabeski nawiązywały bezpośrednio do wzorów antycznych – w Europie stosowane od okresu wczesnego renesansu. W renesansie arabeską nazywano każdy ornament związany z tłem, złożony z przecinających się lub przeplatających fantastycznie linii, wstęg lub wici.

Finalik – winieta na końcu książki lub rozdziału, najczęściej w formie trójkąta skierowanego wierzchołkiem w dół. Ornamentyka finalików była bardzo zróżnicowana.

Inicjał – ozdobna pierwsza litera tekstu, w rękopisie lub druku, ujęta w określone pole (kwadrat, owal), lub zamykająca w sobie ilustrację i ornament.

Inkunabuły (łac. in cunabulis – w kołysce, w pieluszkach) – to pierwsze drukowane książki. Przyjmuje się, że inkunabuły to książki, wydrukowane do roku 1500 (druk został wynaleziony około roku 1440 przez Jana Gutenberga z Moguncji).

Klocek (introligatorski) – dwa lub więcej dzieł, z których każde stanowi jednostkę katalogową, połączonych mechanicznie wspólną oprawę. Drugie i następne dzieła klocka noszą nazwę adligatów.

Maureska – ornament plecionkowy, utworzony ze wstążeczek.

Medalion – występuje w architekturze i rzemiośle artystycznym jako owalna lub okrągła dekoracja; motyw charakterystyczny dla Renesansu, Baroku i Klasycyzmu.

Owoc granatu – motyw dekoracyjny, szczególnie charakterystyczny dla tkanin, zwłaszcza włoskich, od XV do XVII wieku. Tkaniny takie były używane do okrywania okładek oprawy i z nich wzór owocu (lub też jabłka) granatu został przeniesiony na oprawy w skórę, tłoczoną na ślepo. Wzór owocu granatu sporadycznie występował też w innych gałęziach sztuki, np. tkactwie. Stylizowany, rozłupany owoc granatu umieszczany był zazwyczaj w rytmicznie powtarzających się polach o kształcie ostrołuku, mandorli, palmety lub rombu, wydzielonych przez stylizowane gałęzie, kwiaty, liście, wstęgi i linie.

Plecionka sznurowa przybiera rozliczne formy, może być warkoczowa, spleciona z dwóch lub więcej pasm różnej grubości, jako sznury dwu- lub trójdzielne. Sznurowe czasami oznaczane są ukośnym kreskowaniem.

Plecionka sznurowa może być komponowana jako motyw ciągły, rytmicznie powtarzający sploty lub też wypełniający dane pole geometrycznie, utworzone przez podziały przeprowadzone liniami, pasami lub wstęgami. Plecionka ta występuje w dekoracji opraw nie tylko jako samodzielny ozdobnik – może także tworzyć ozdobne pasy bordiur lub wypełniać pola zwierciadła czy jego części.

Plecionka wstęgowa występuje jako ornament ciągły. Wstęgi (rzemyki) bywają różnej szerokości i tworzą załamania w miejscu skręcania splotu do środka dekorowanej przestrzeni, tworząc łagodną krzywiznę lub ostre zagięcie. Plecionka wstęgowa była częstym ornamentem na oprawach wschodnich i mauretańskich, skąd przeszła do europejskich (przez Hiszpanię i Włochy).

Raut – motyw dekoracyjny w kształcie szlifowanego diamentu, stosowany głównie w jubilerstwie, ornamentyce meblarskiej oraz rzeźbie architektonicznej (typowy dla architektonicznej rzeźby romańskiej). Charakterystyczną formę fryzu jest motyw wiążących się ze sobą rautów, obejmujących wewnątrz położoną rozetkę, złożoną z czterech prostych listków o spiczastych, gotyckich końcach.

Winieta – ozdoba książki lub rękopisu, wzięła nazwę od wici winnej, pierwotnie stosowanej jako jeden z jej motywów roślinnych. Winieta mogą tworzyć różne ornamenty, ilustracje okolone ornamentem lub też dekoracyjnie ujęte sceny figuralne.

SPIS ILUSTRACJI

1. Okładzina górna, ink. XV. 55.
2. Okładzina górna, ink. XV. 74.
3. Okładzina górna, ink. XV. 235.
4. Grzbiet, ink. XV. 235.
5. Okładzina górna, ink. XV. 238.
6. Grzbiet, ink. XV. 238.
7. Okładzina górna, ink. XV. 242.
8. Okładzina dolna, ink. XV. 242.
9. Okładzina górna, ink. XV. 58adl.
10. Okładzina dolna, ink. XV. 58adl.
11. Grzbiet, ink. XV. 58adl.
12. Okładzina górna, ink. XV. 245.
13. Grzbiet, ink. XV. 245.
14. Okładzina górna, ink. XV. 259.
15. Okładzina dolna, ink. XV. 259.
16. Okładzina górna, ink. XV. 43adl i XV. 44adl.
17. Okładzina dolna, ink. XV. 43adl i XV. 44adl.
18. Okładzina górna, ink. XV. 204..
19. Okładzina górna, ink. XV. 41adl.
20. Okładzina górna, ink. XV. 53 i XV. 54adl.
21. Okładzina dolna, ink. XV. 53 i XV. 54adl.
22. Grzbiet, ink. XV. 53 i XV. 54adl.
23. Grzbiet, ink. XV. 239.
24. Grzbiet, ink. XV. 252.
25. Okładzina dolna, ink. XV. 183.
26. Okładzina górna, ink. XV. 13.
27. Okładzina górna, ink. XV. 46.
28. Okładzina górna, ink. XV. 200adl.
29. Okładzina dolna, ink. XV. 200adl.
30. Okładzina górna, ink. XV. 51.
31. Okładzina górna, ink. XV. 185.
32. Okładzina górna, ink. XV. 244.
33. Okładzina górna, ink. XV. 260.
34. Okładka górna, ink. XV. 222.
35. Okładka górna, ink. XV. 212.
36. Okładka górna, ink. XV. 27 i XV. 28adl.

XV.55

1. Okładzina górna, ink. XV. 55.

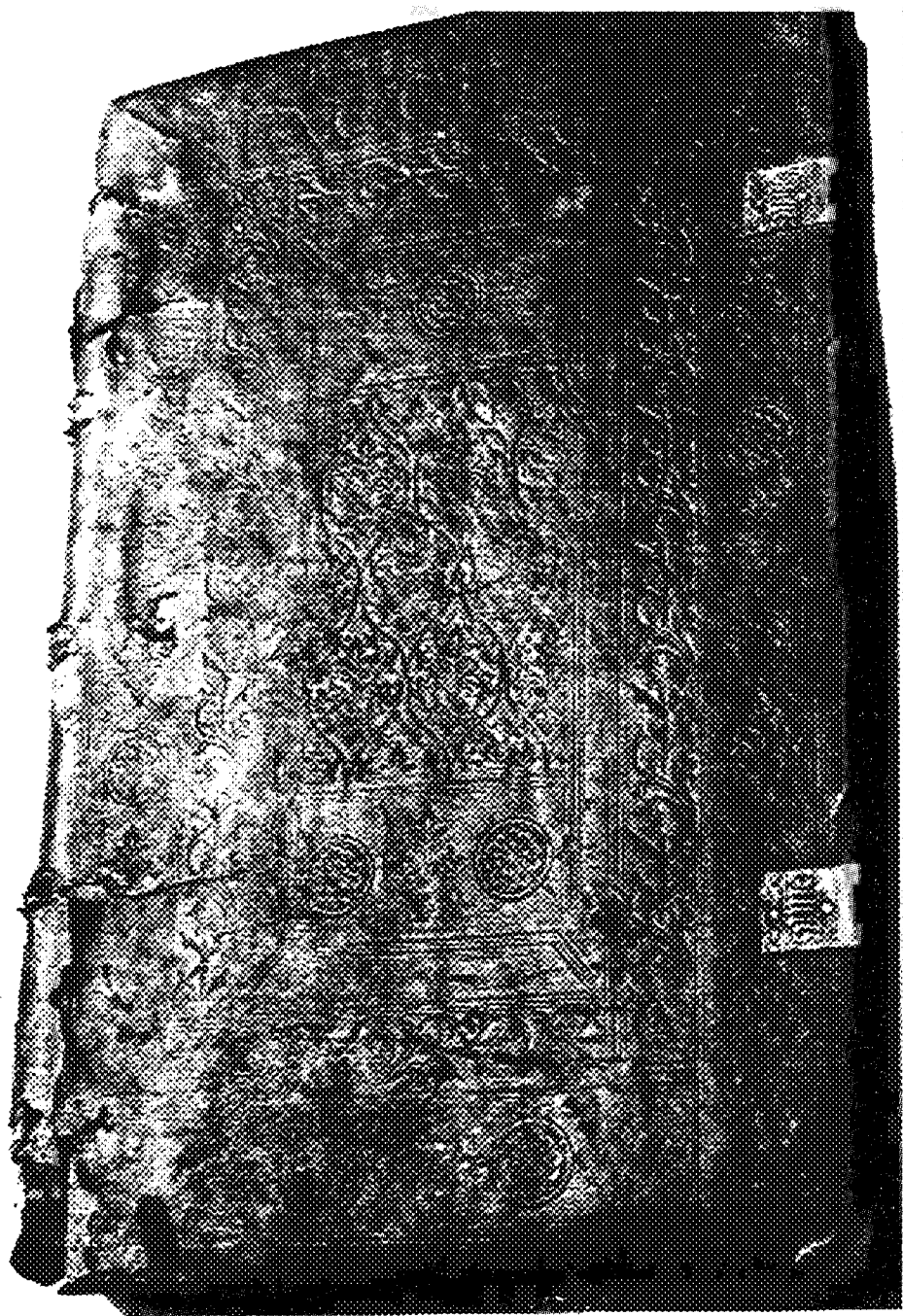
2. Okładzina górna, ink. XV. 74.

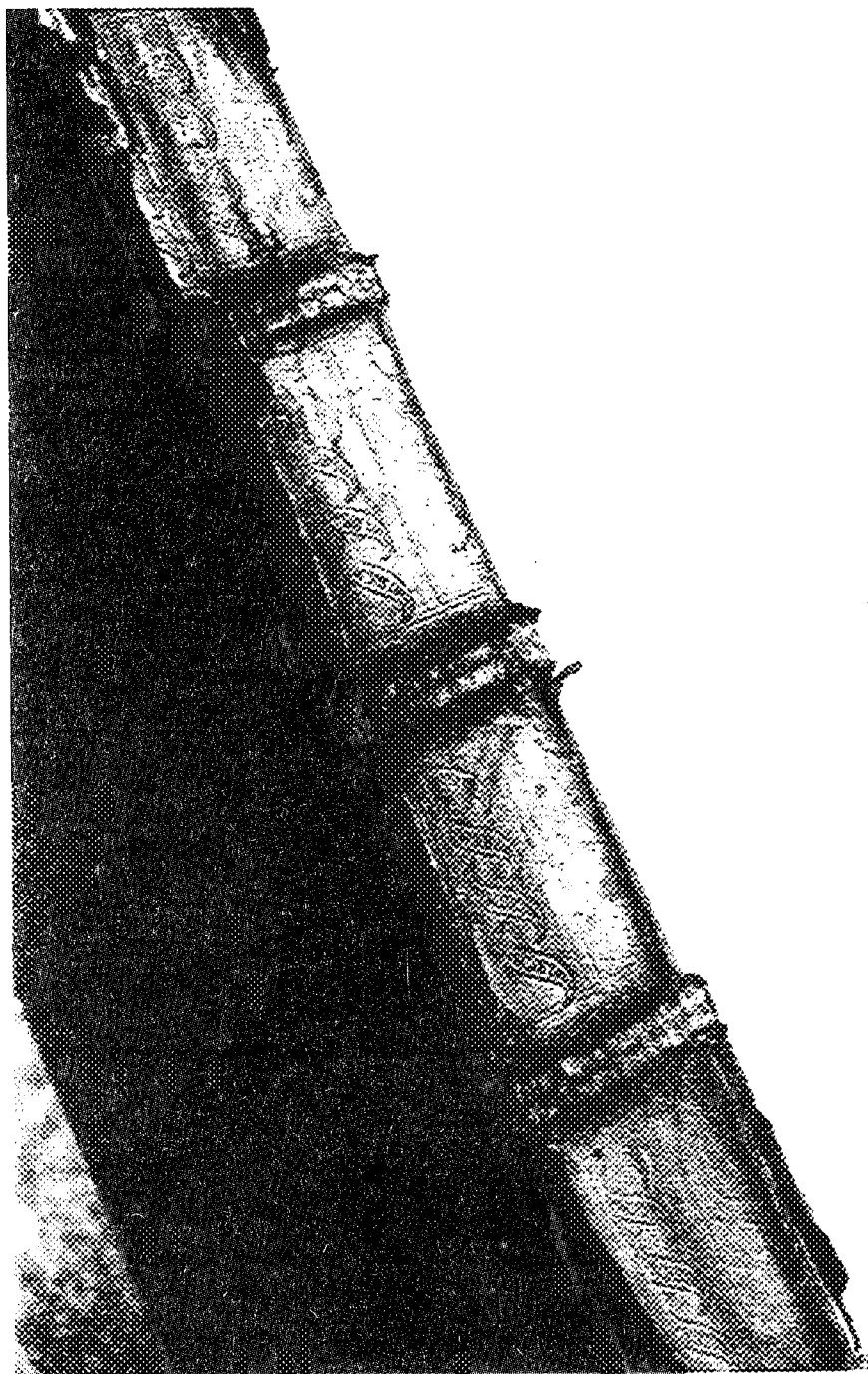
3. Okładzina górna, ink. XV. 235.

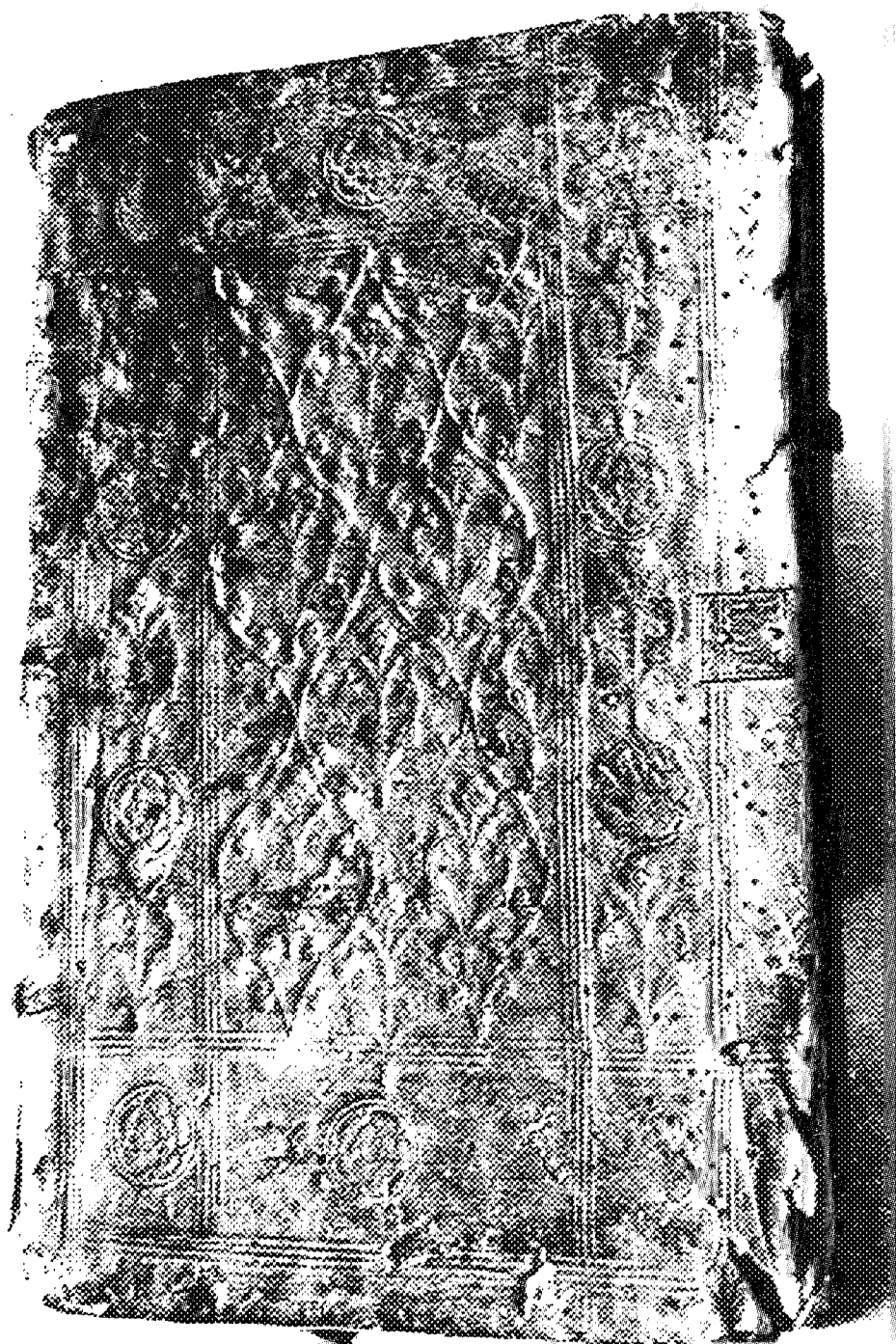
4. Grzbiet, ink. XV. 235.

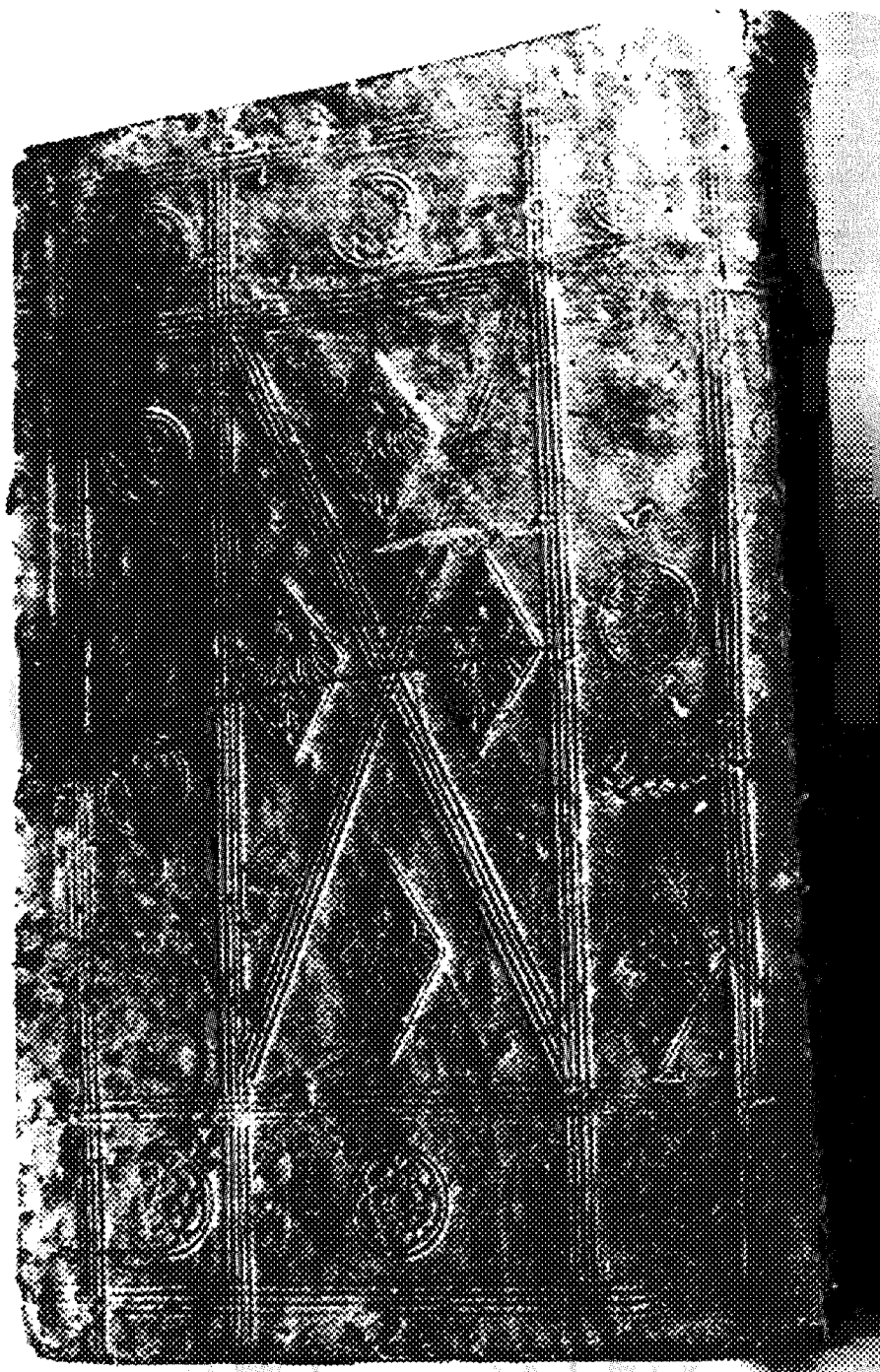
5. Okładzina górna, ink. XV. 238.

6. Grzbiet, ink. XV. 238.

7. Okładzina górna, ink. XV. 242.

8. Okładzina dolna, ink. XV. 242.

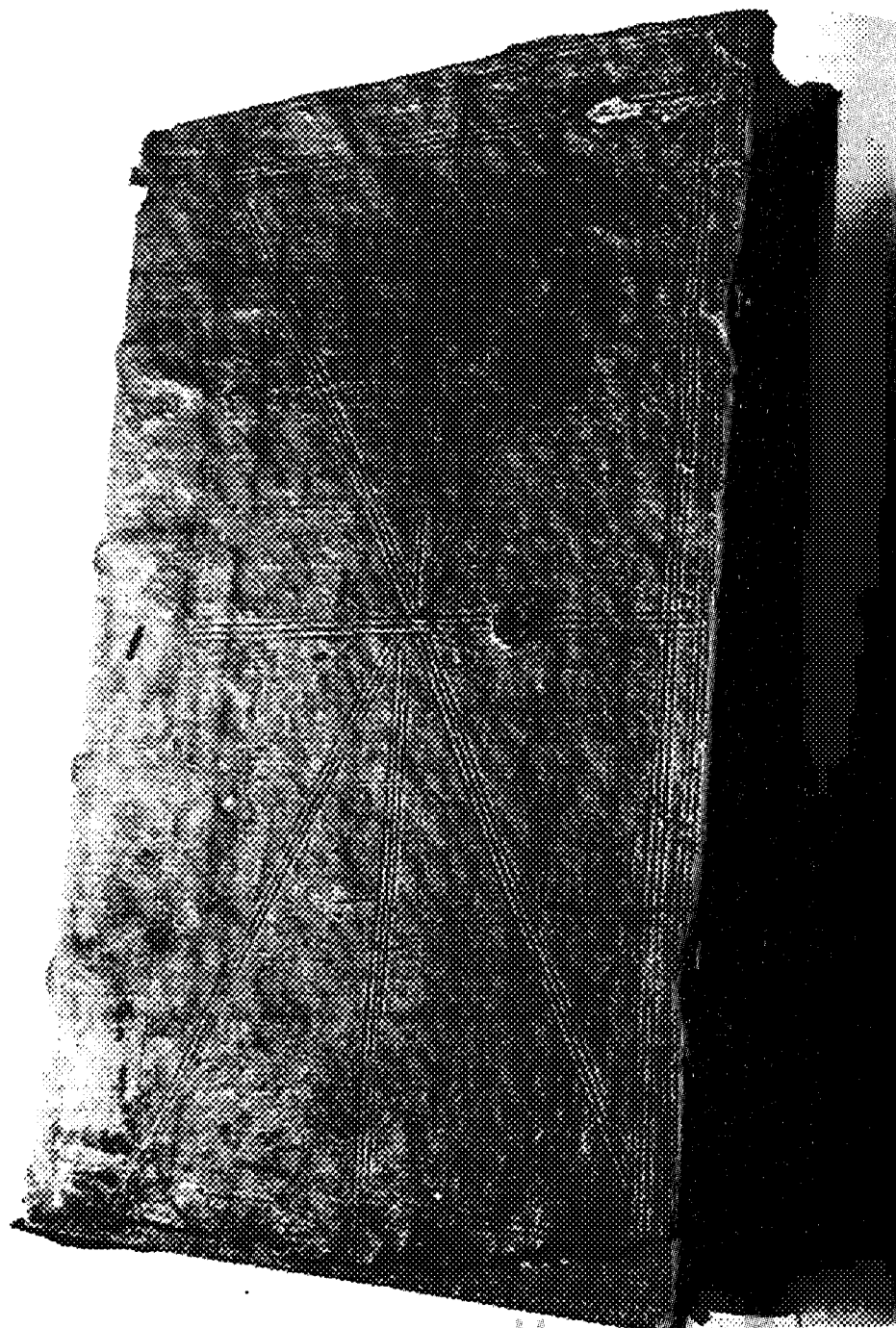
9. Okładzina górna, ink. XV. 58adl.

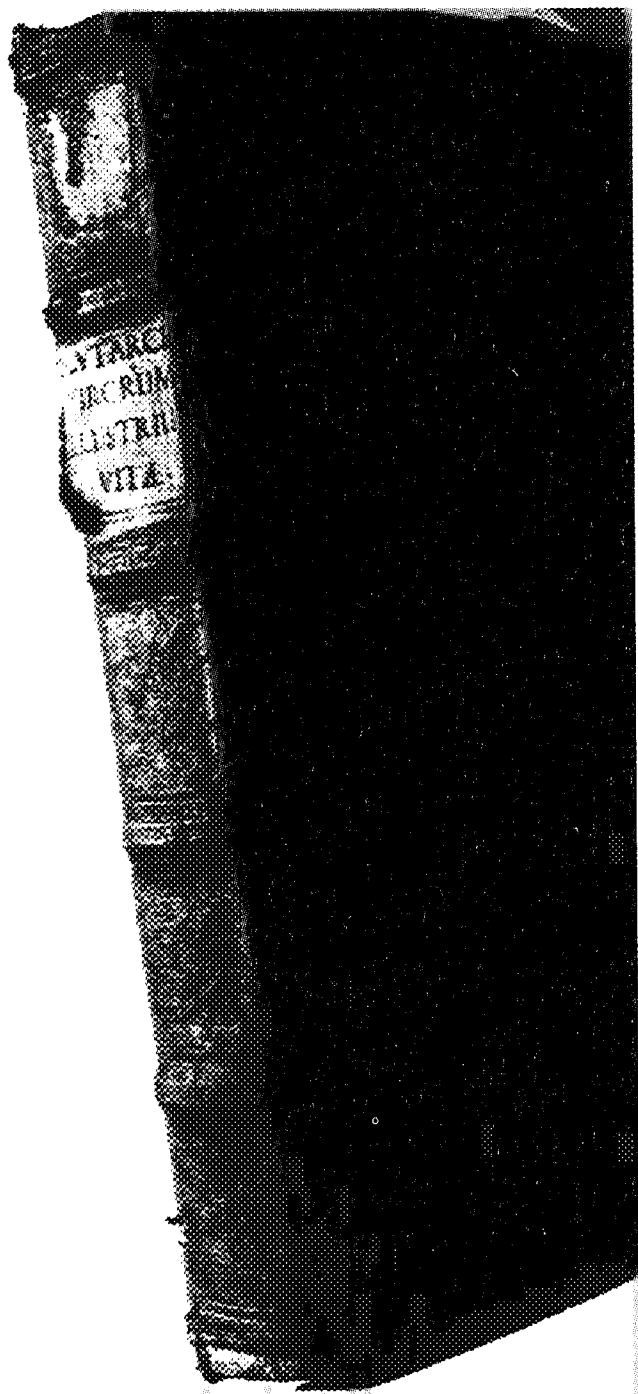
10. Okładzina dolna, ink. XV. 58adl.

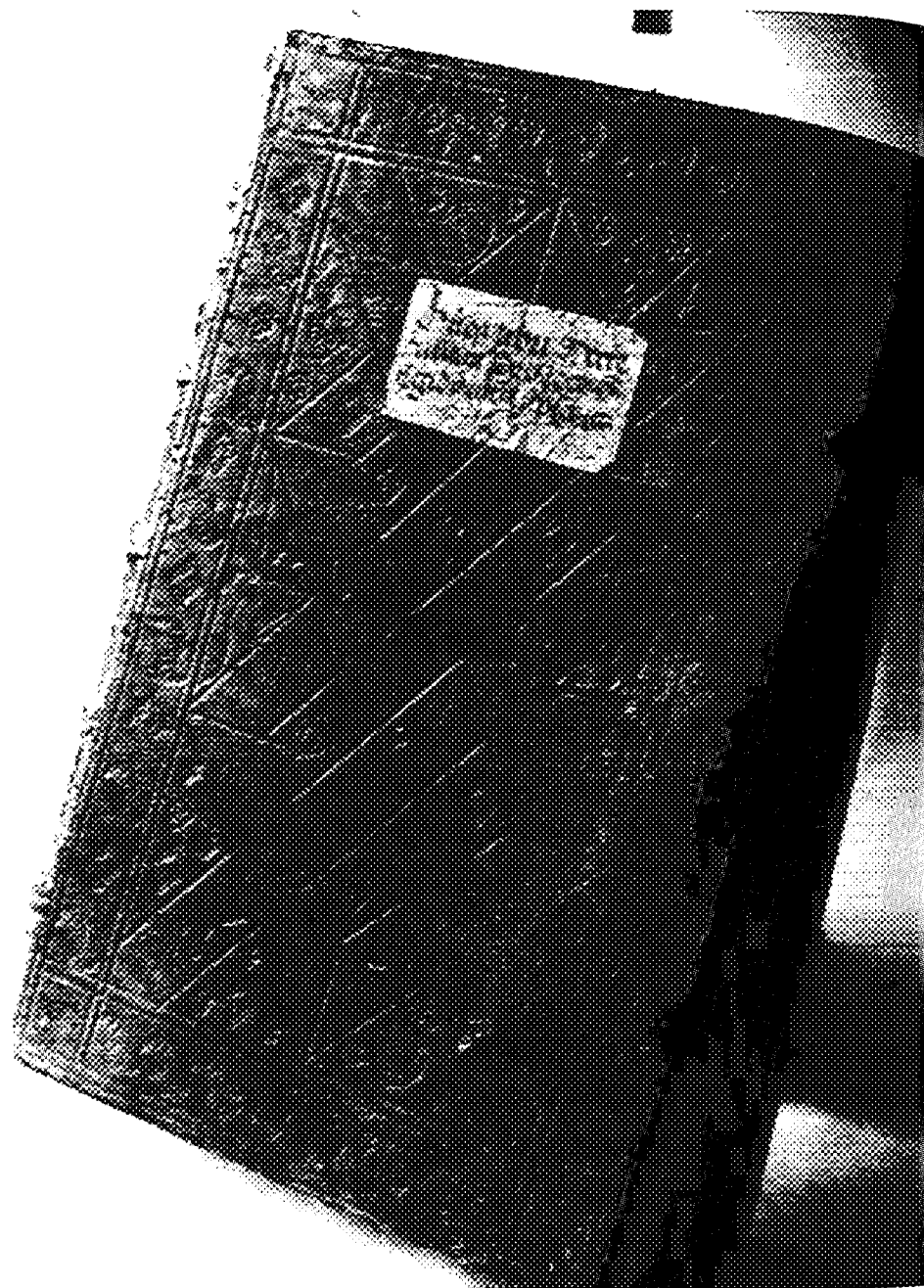
11. Grzbiet, ink. XV. 58adl.

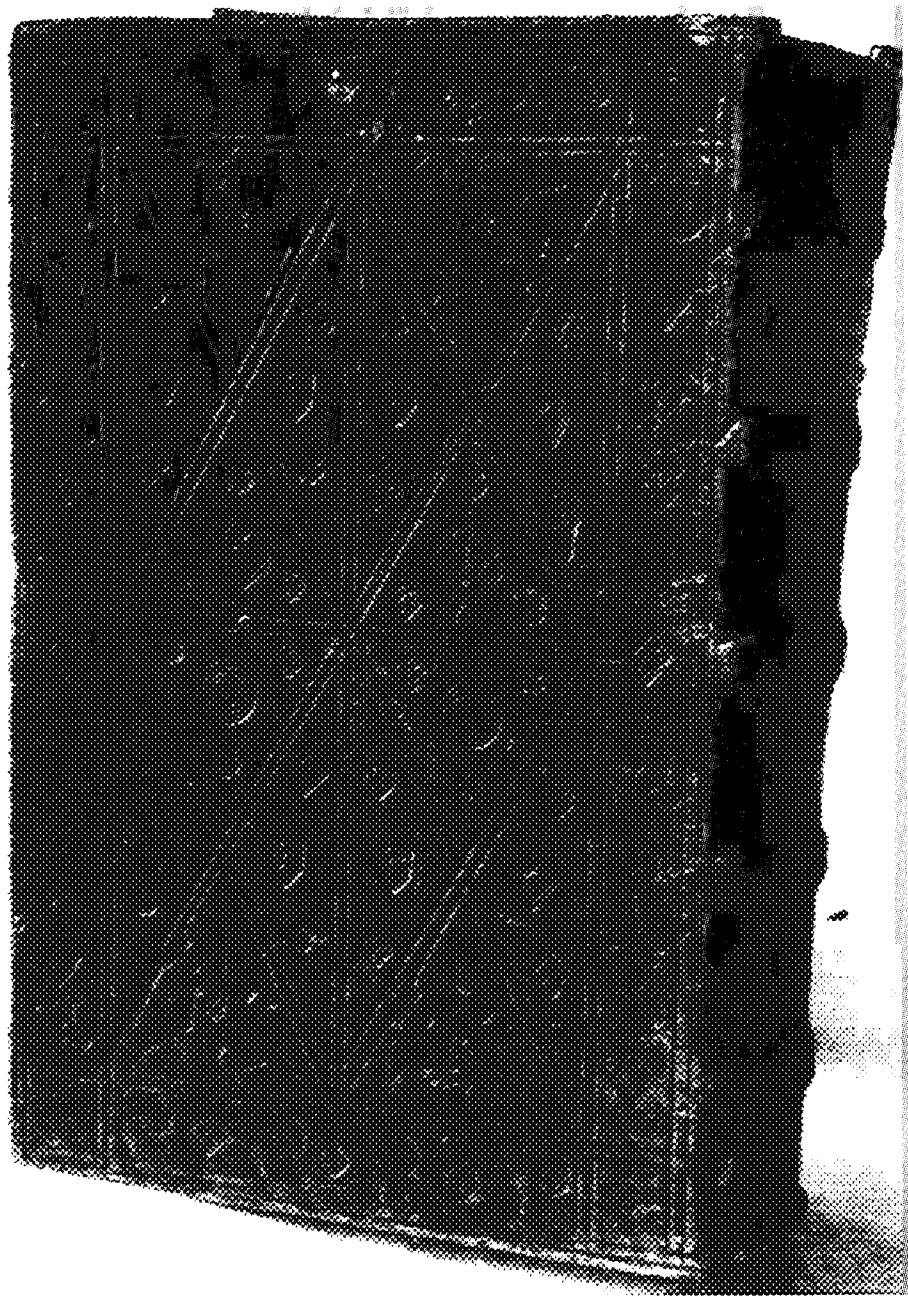
12. Okładzina górna, ink. XV. 245.

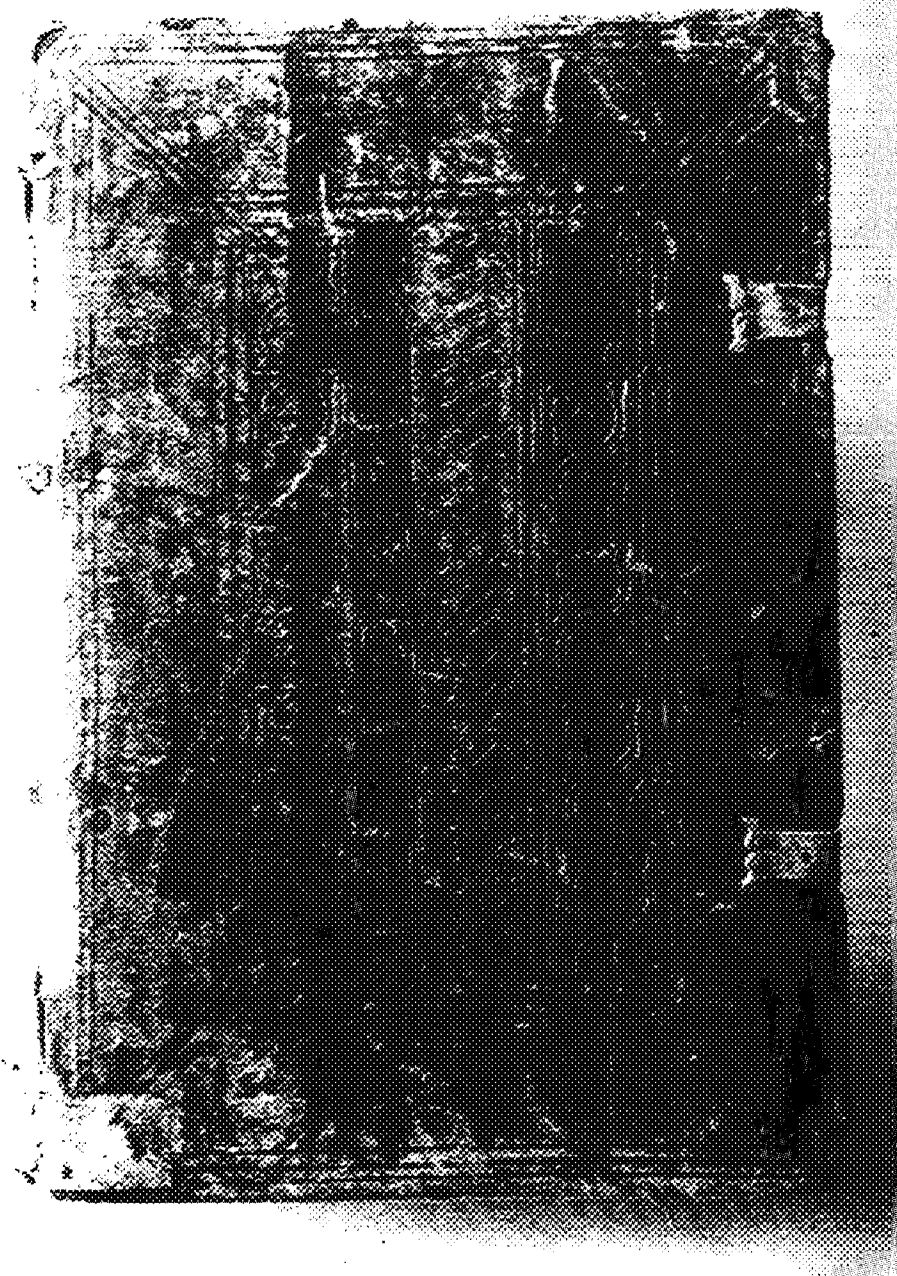
13. Grzbiet, ink. XV. 245.

14. Okładzina górna, ink. XV. 259.

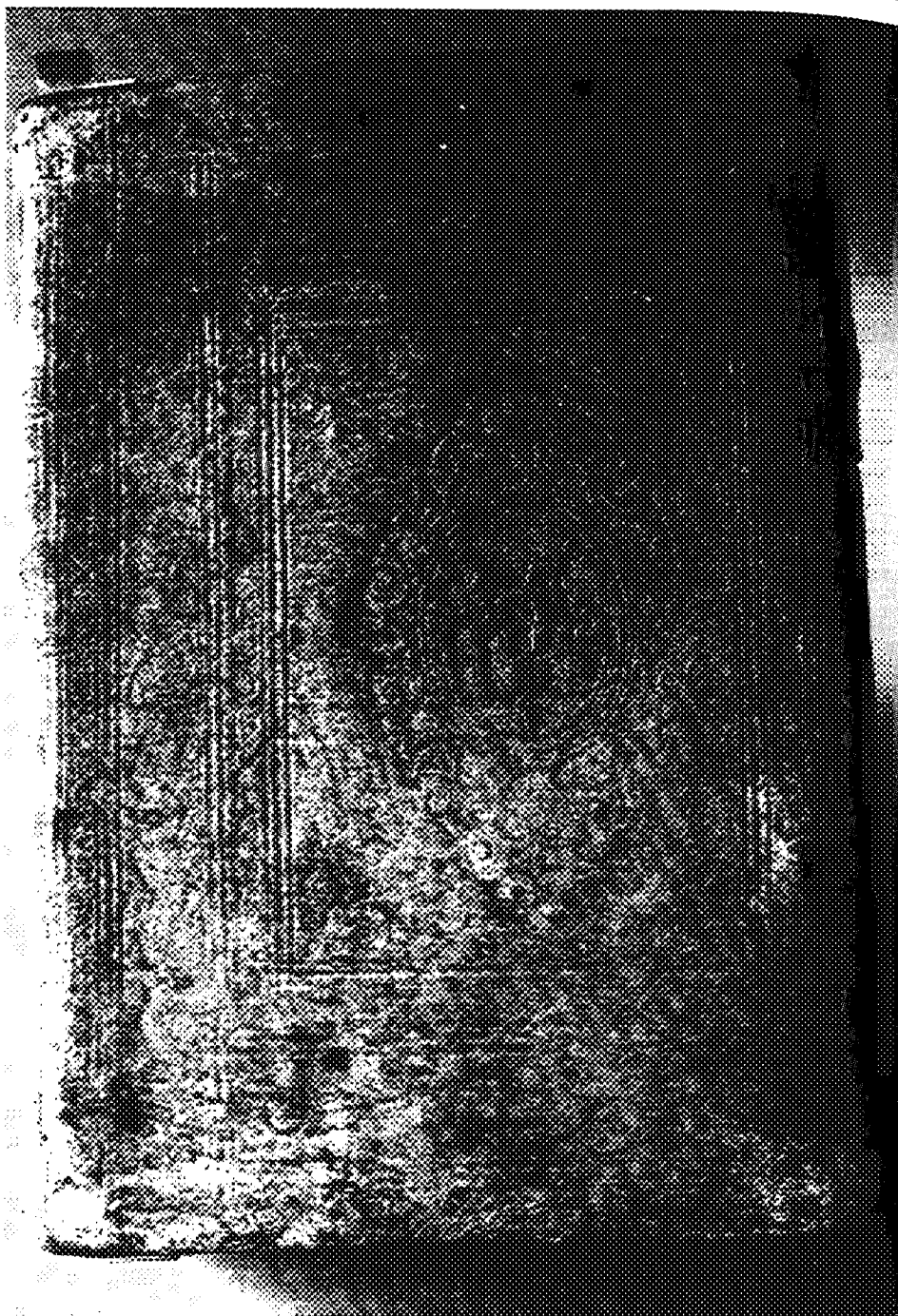
15. Okładzina dolna, ink. XV. 259.

16. Okładzina górna, ink. XV. 43adl. i XV. 44adl.

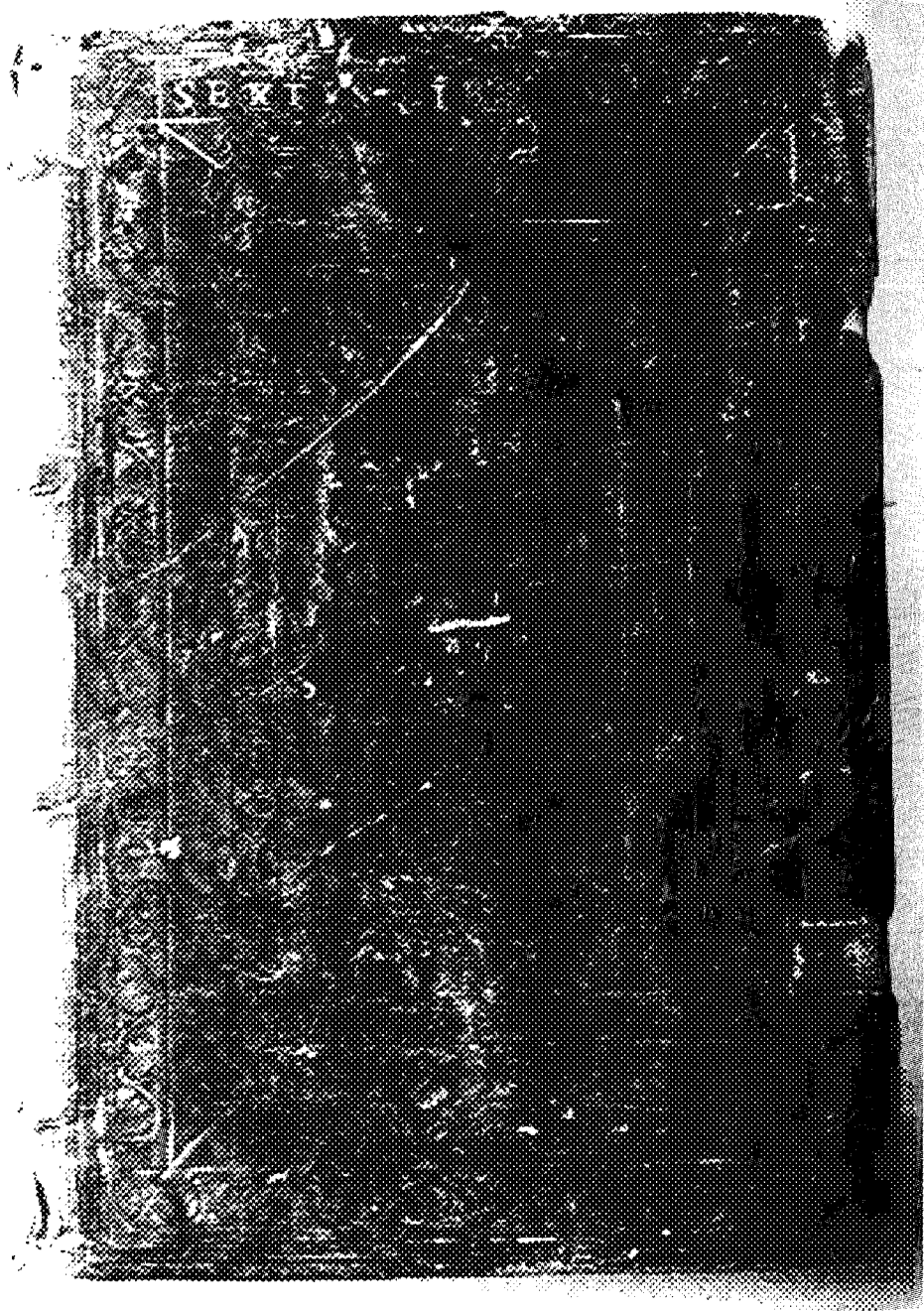
17. Okładzina dolna, ink. XV. 43adl. i XV. 44adl.

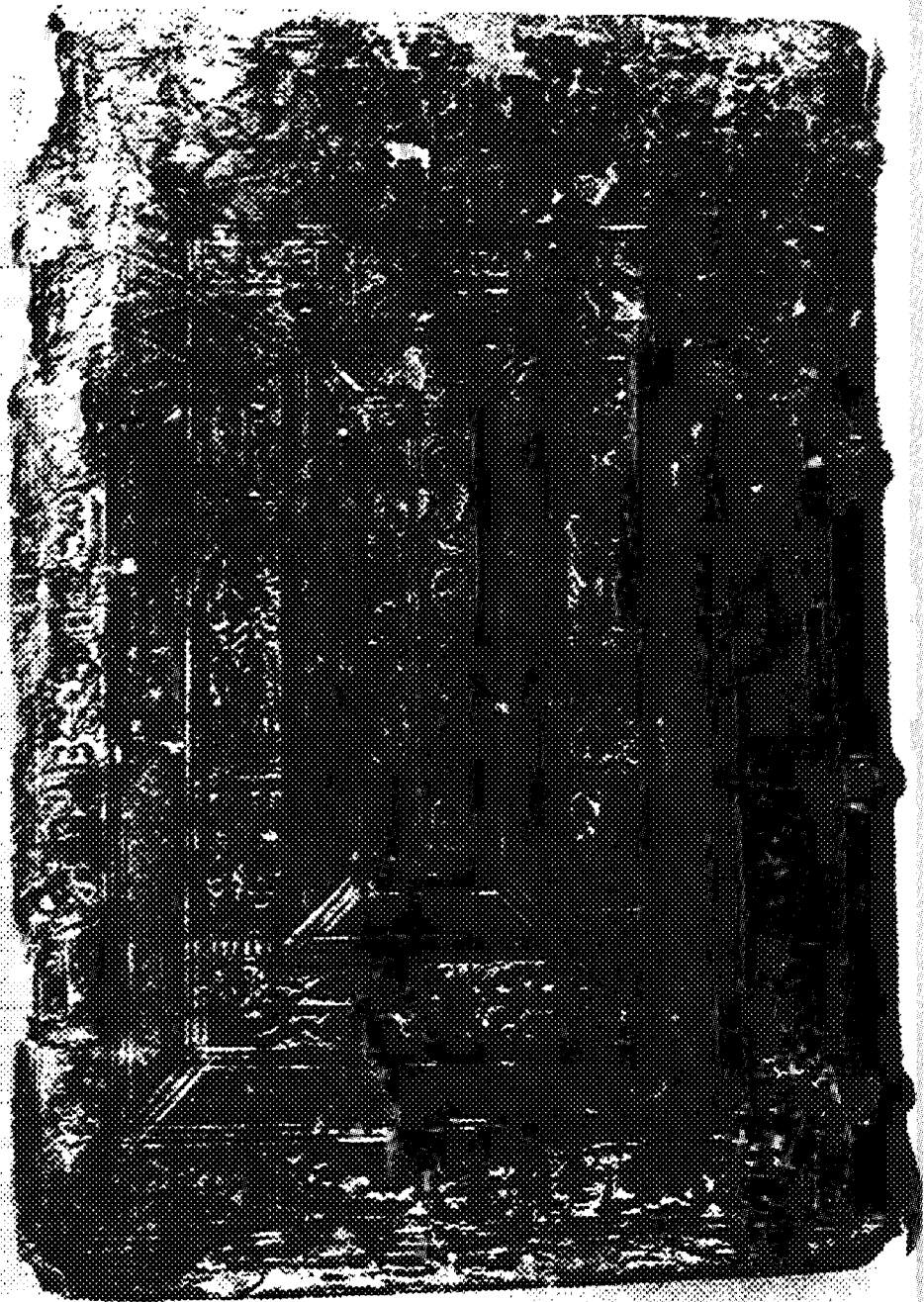
18. Okładzina górna, ink. XV. 204.

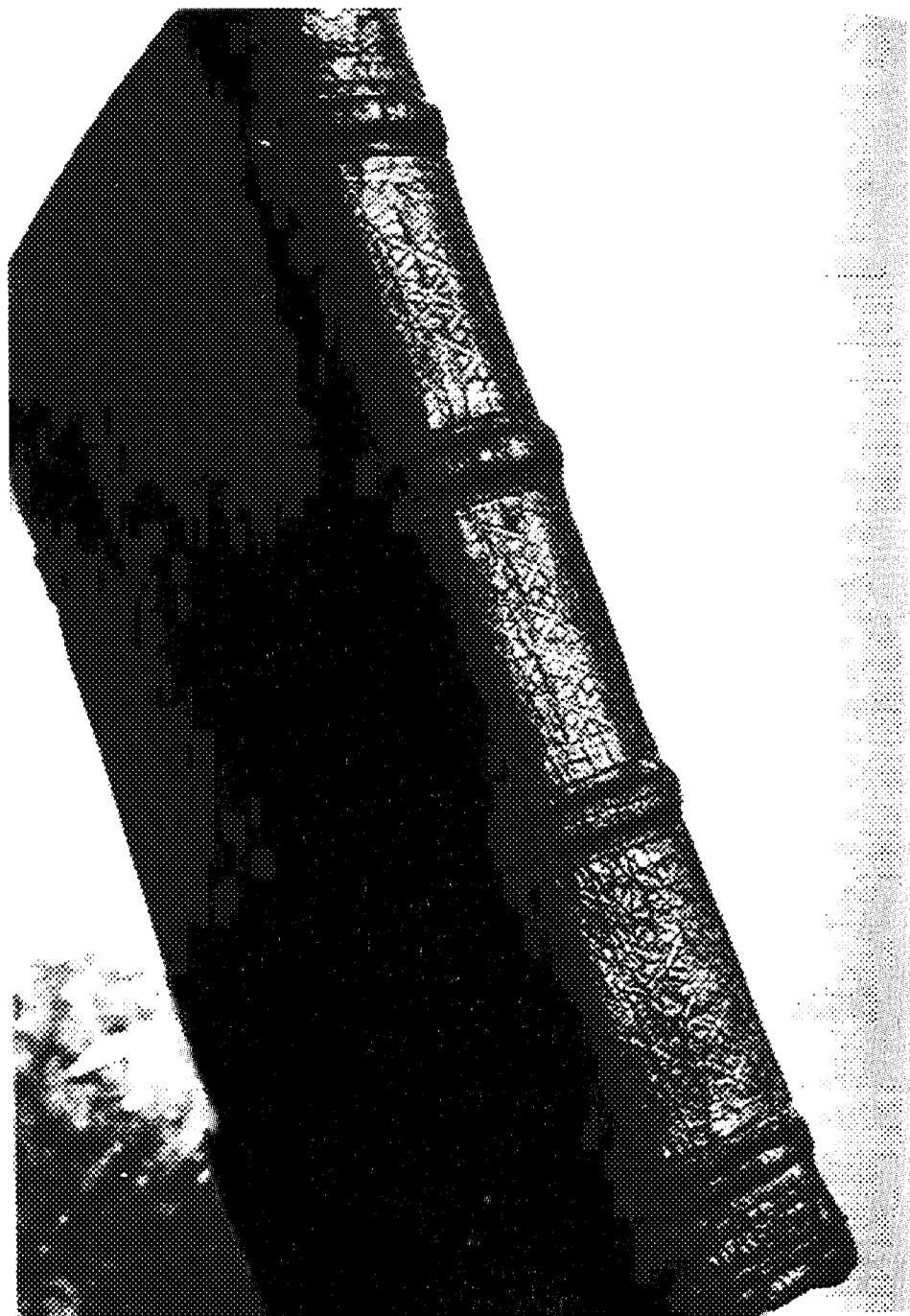
19. Okładzina górna, ink. XV. 41adl.

20. Okładzina górna, ink. XV. 53 i XV. 54adl.

21. Okładzina dolna, ink. XV. 53 i XV. 54adl.

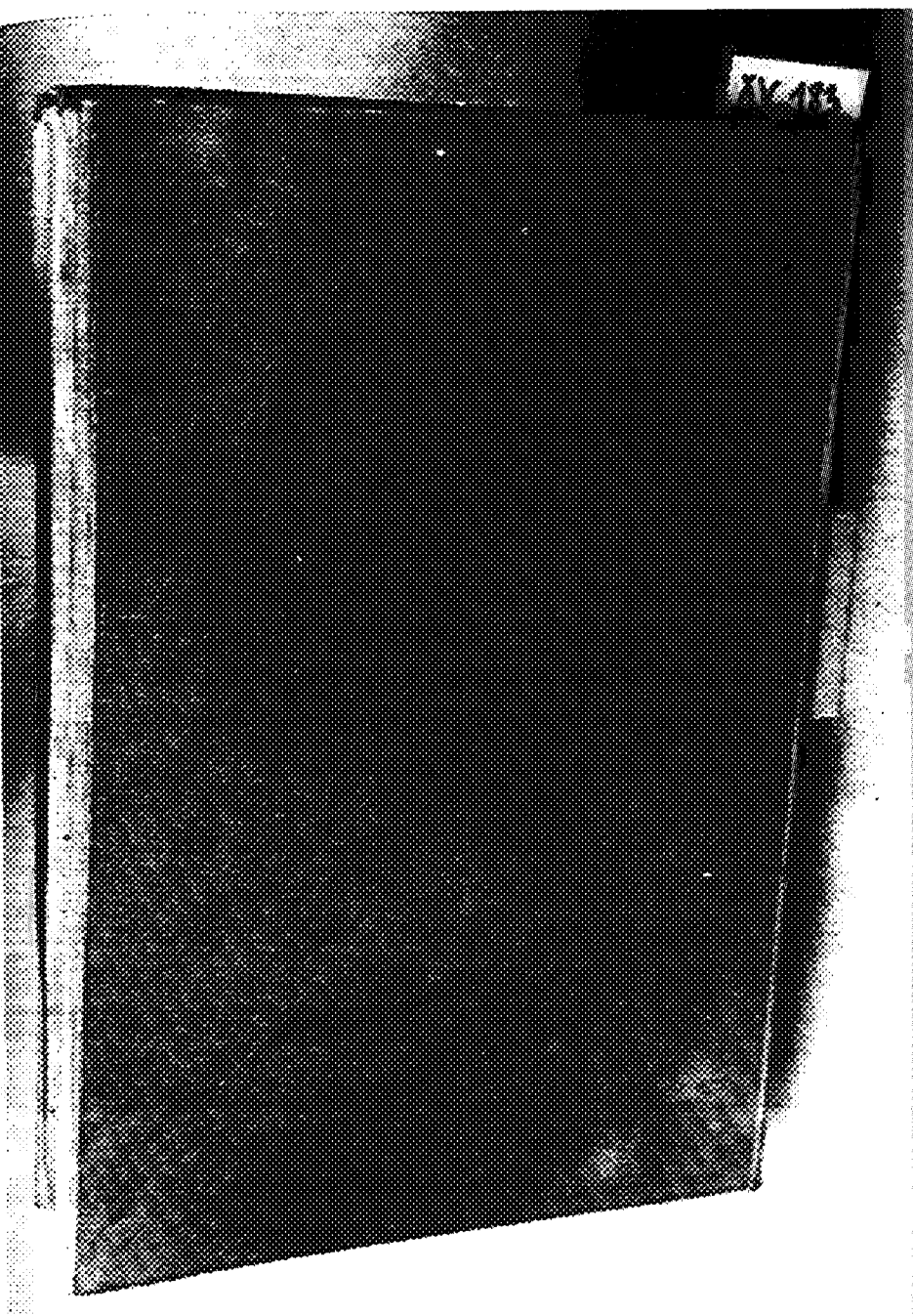
22. Grzbiet, ink. XV. 53 i XV. 54adl.

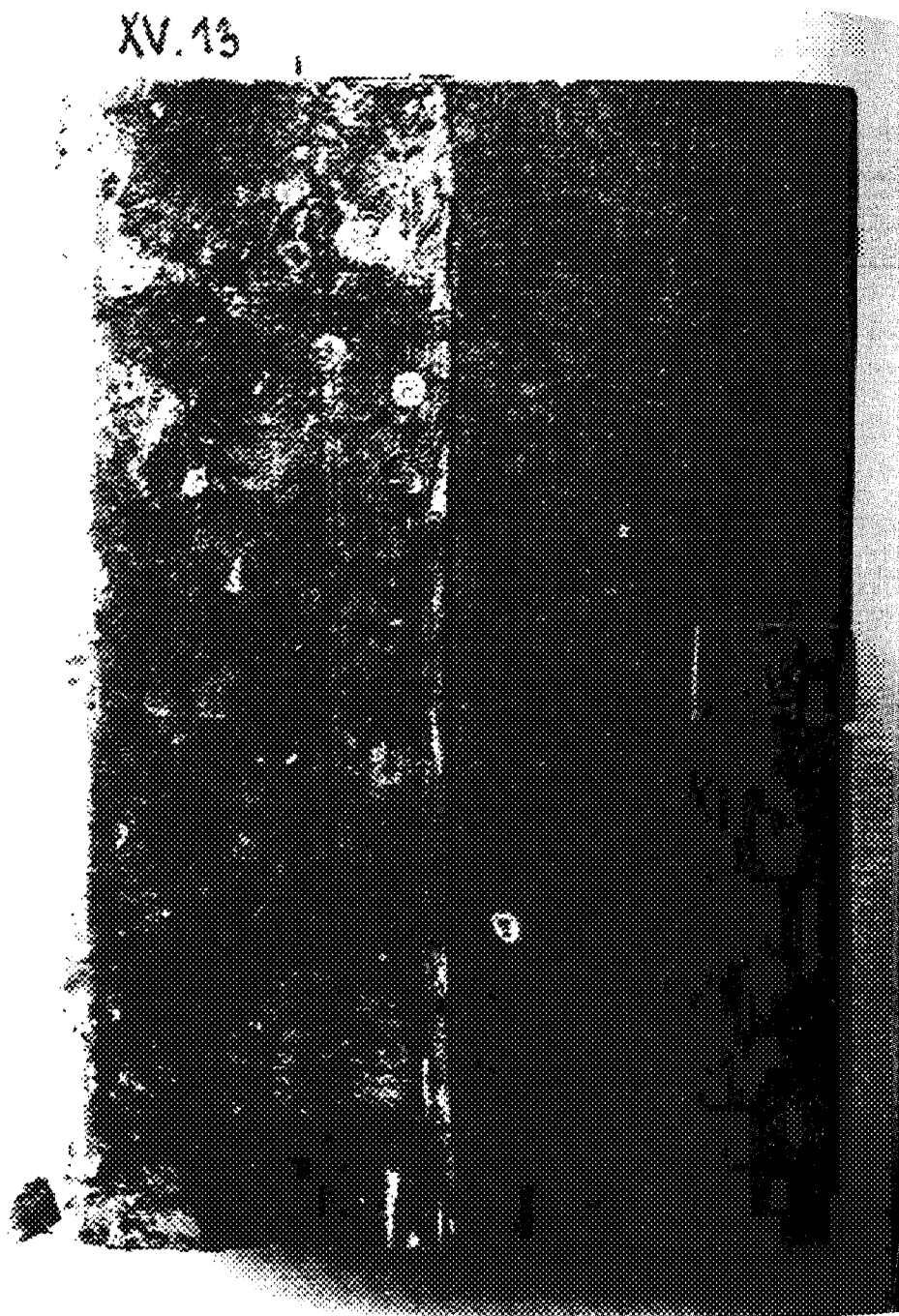
23. Grzbiet, ink. XV. 239.

24. Grzbiet, ink. XV. 252.

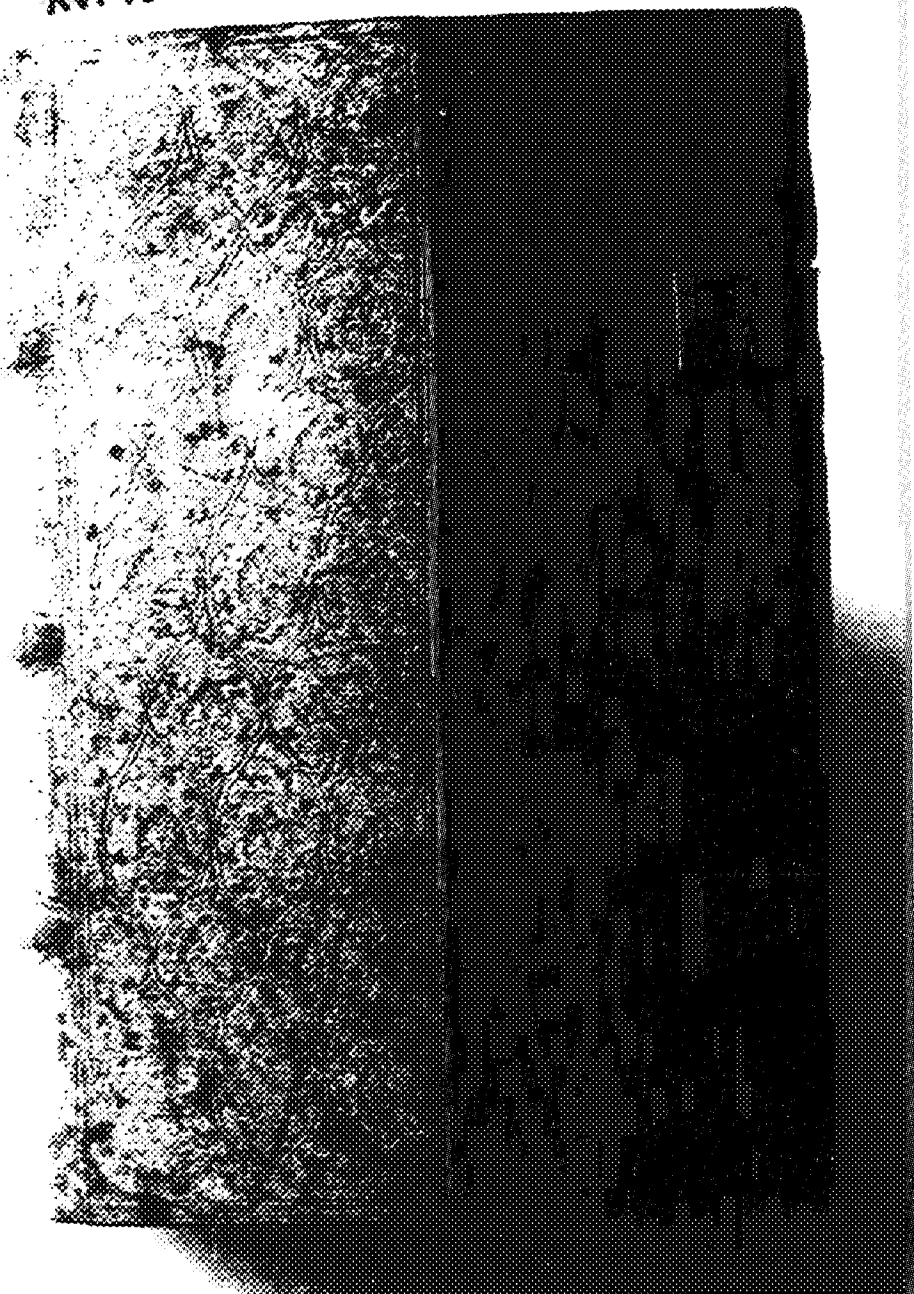

25. Okładzina dolna, ink. XV. 183.

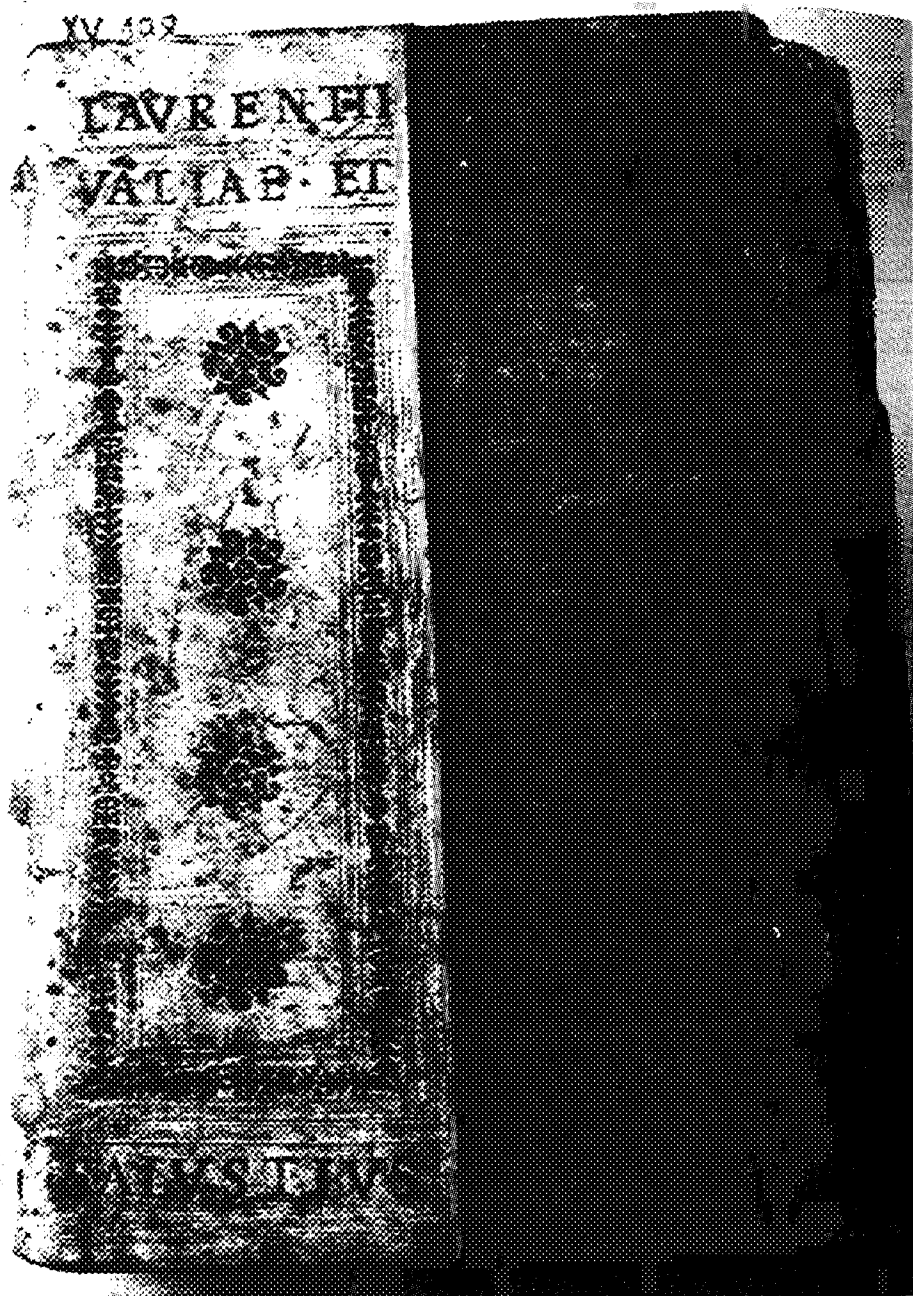

26. Okładzina górna, ink. XV. 13.

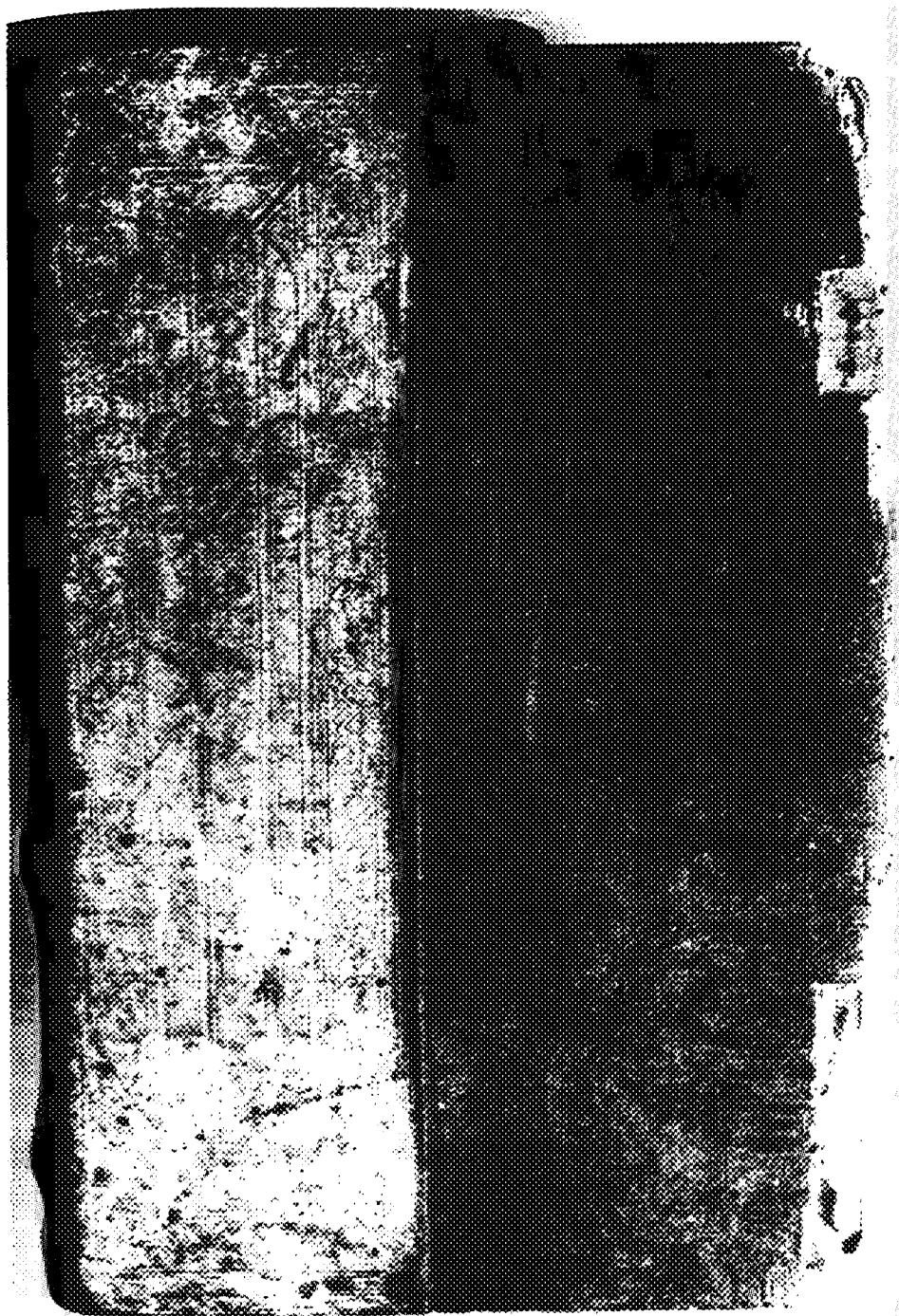
XV.46

27. Okładzina górna, ink. XV. 46.

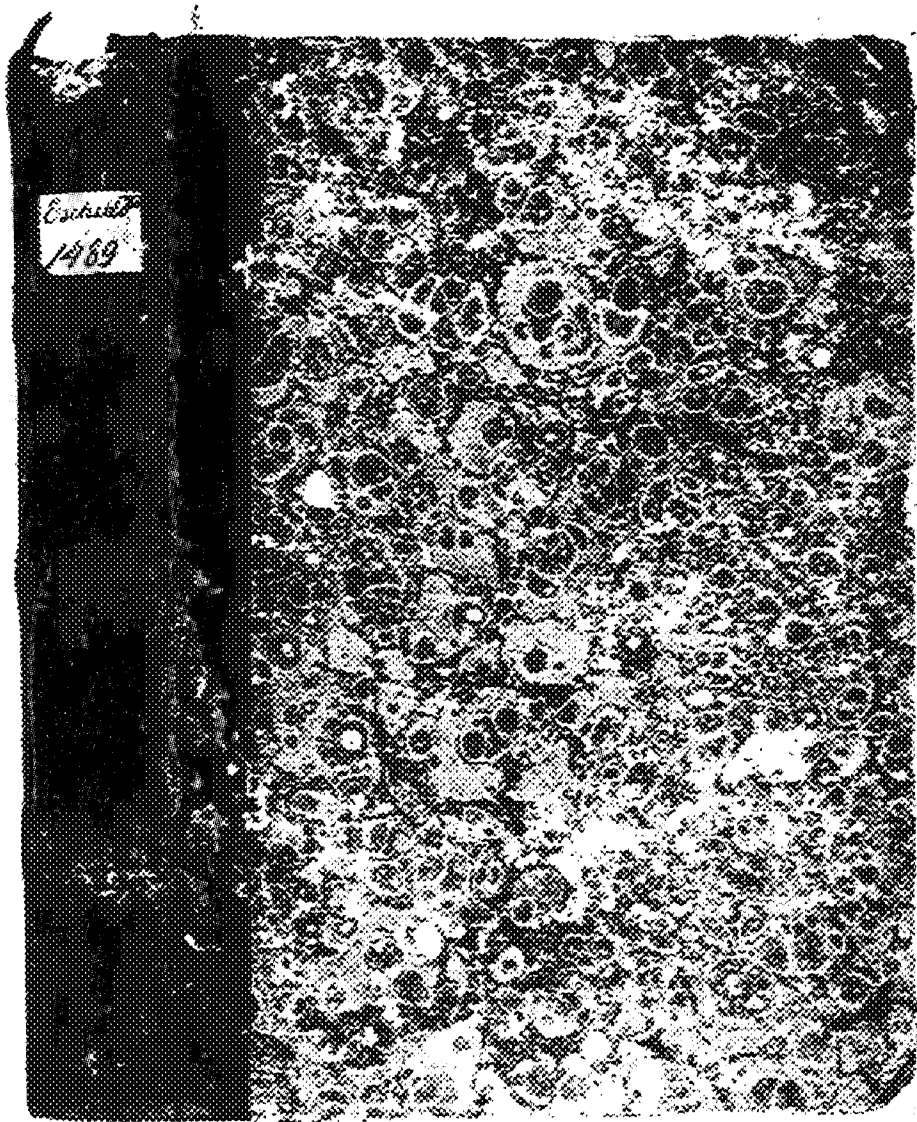
28. Okładzina górna, ink. XV. 200adl.

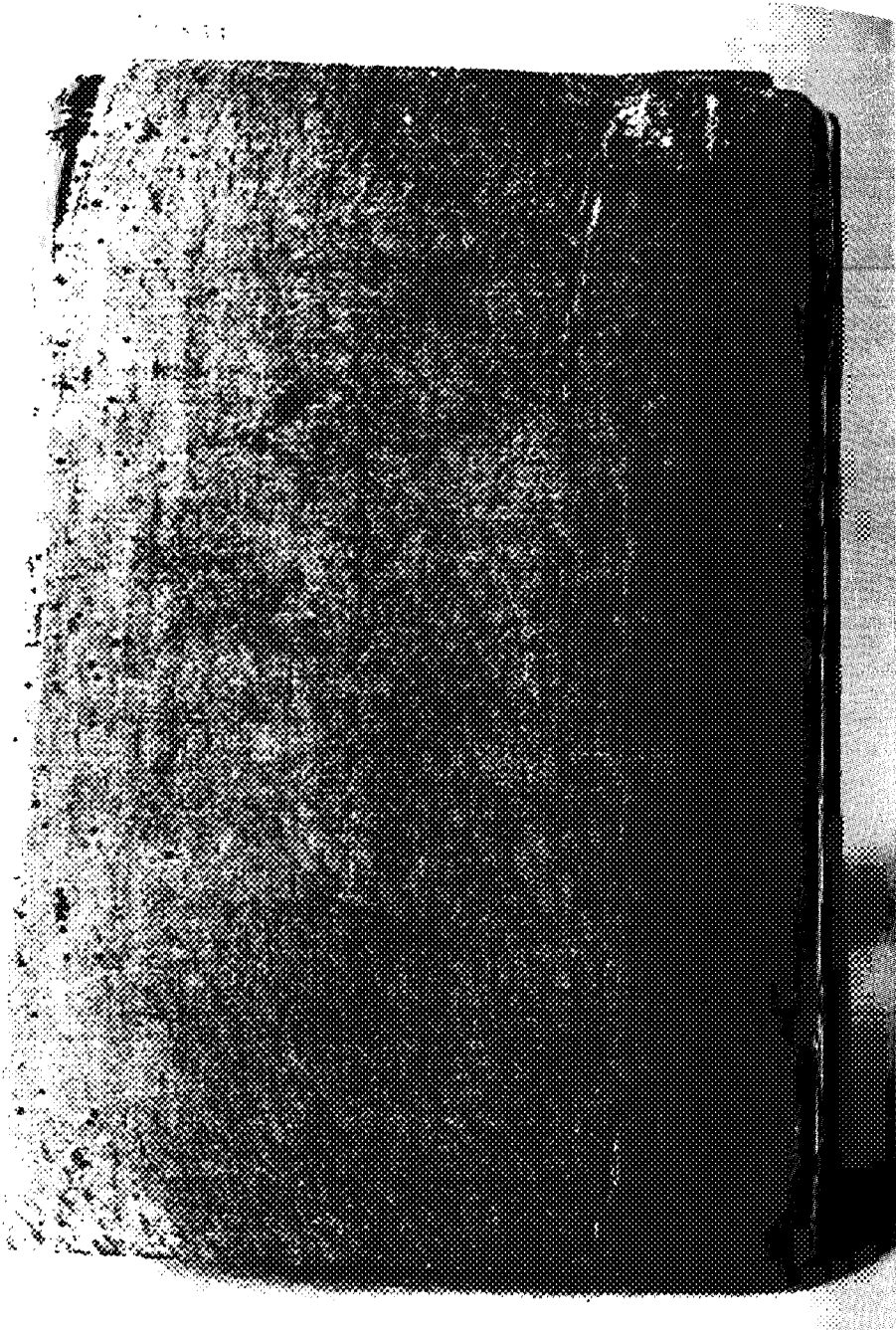
29. Okładzina dolna, ink. XV. 200adl.

30. Okładzina górna, ink. XV. 51.

31. Okładzina górna, ink. XV. 185.

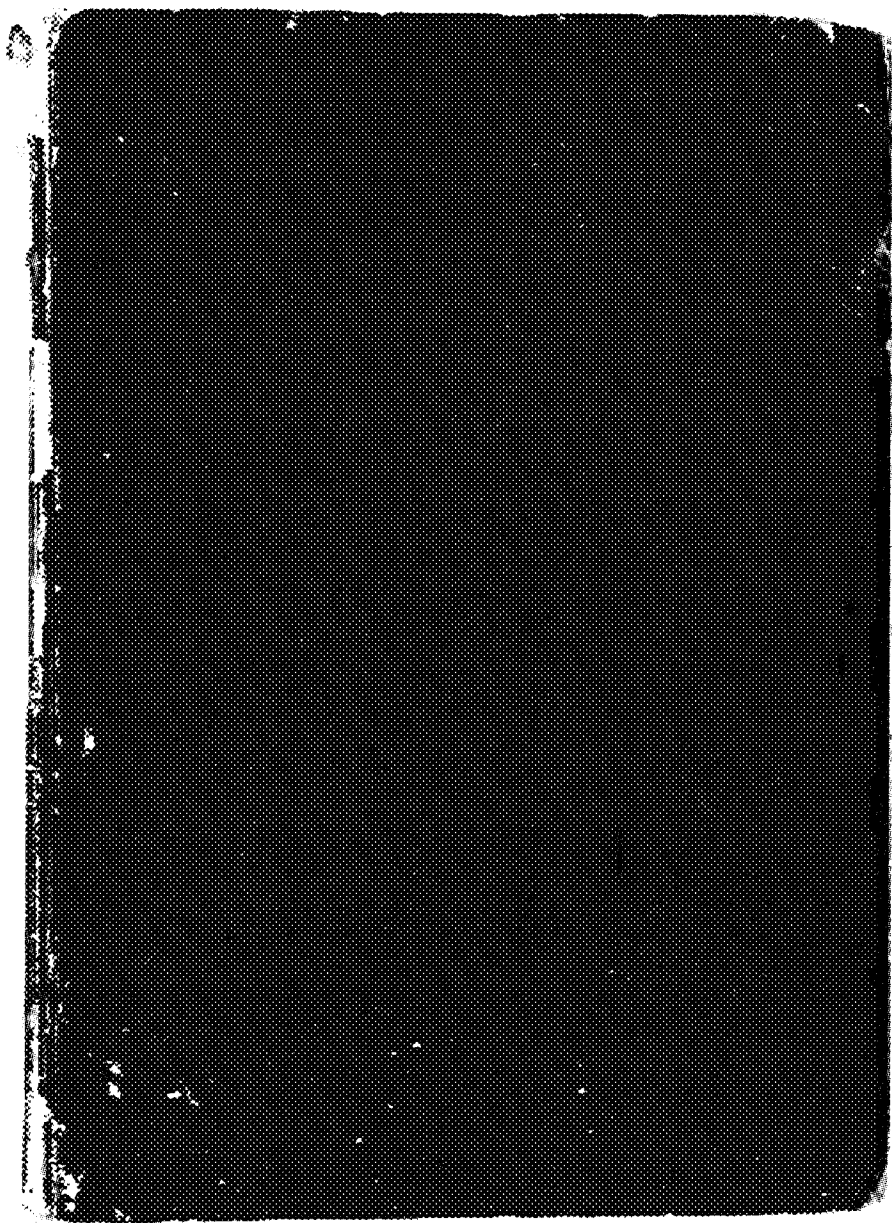

32. Okładzina górna, ink. XV. 244.

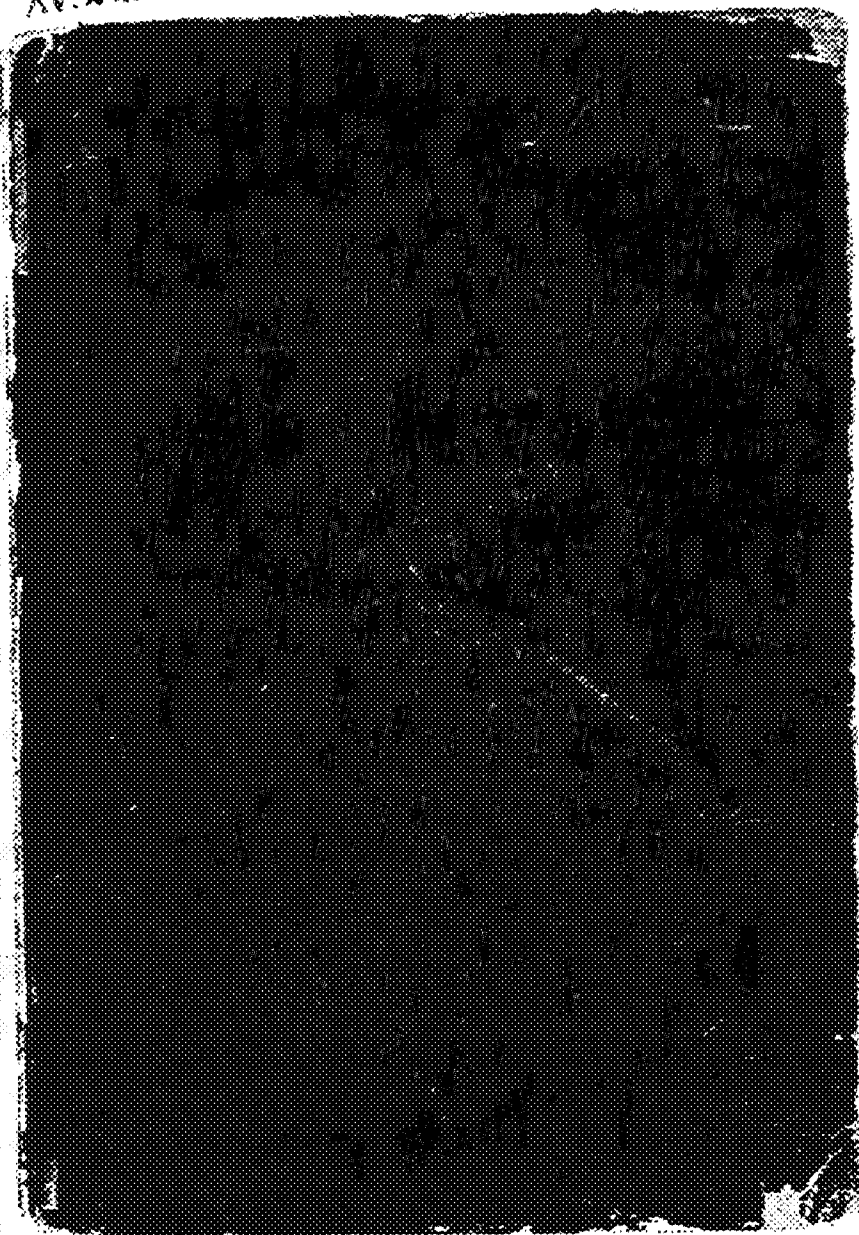
33. Okładzina górna, ink. XV. 260.

XV.222

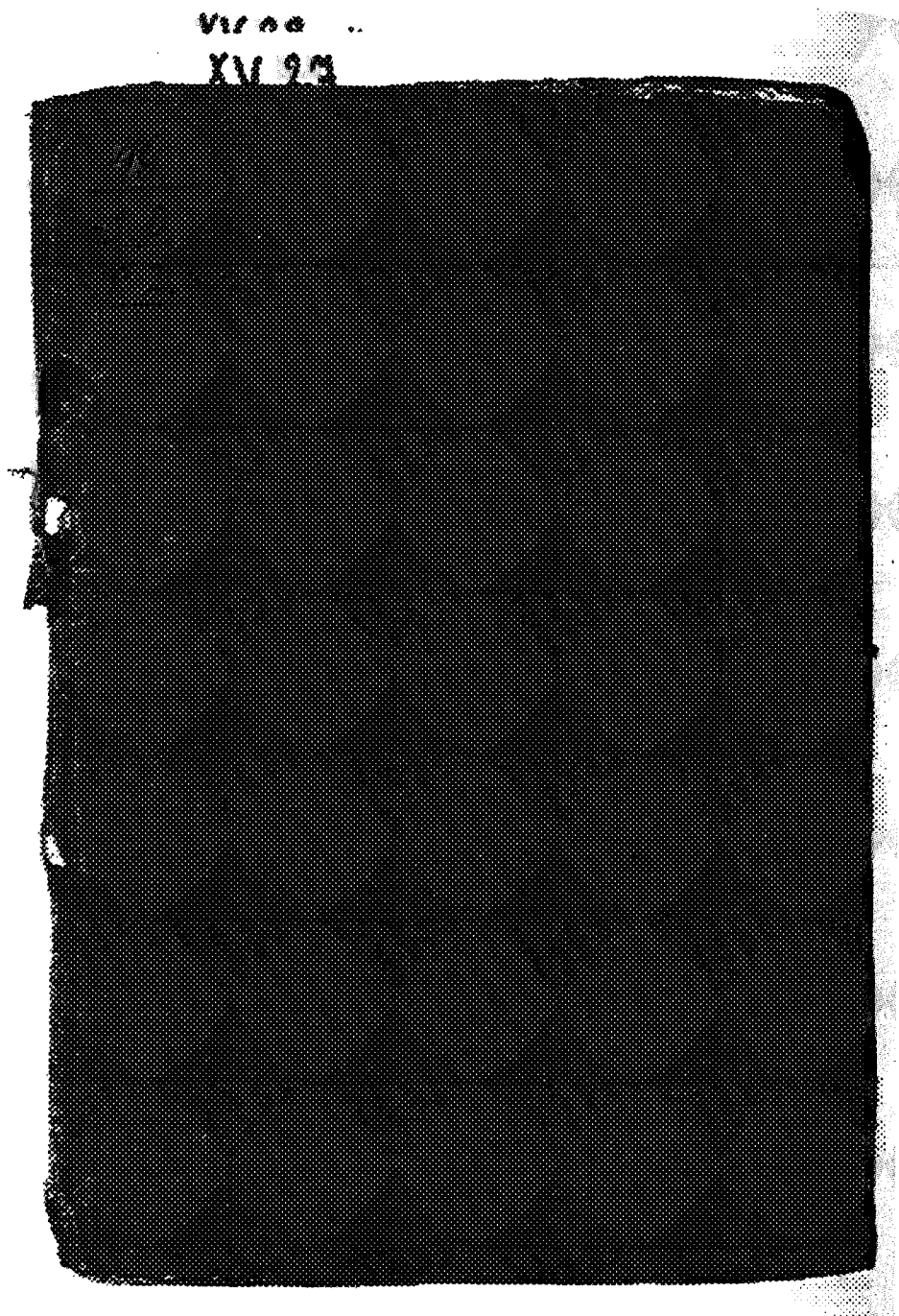

34. Okładzina górna, ink. XV. 222.

XV. 212

35. Okładzina górna, ink. XV. 212.

36. Okładzina górna, ink. XV. 27 i XV. 28adl.